

Tomo VUKŠIĆ

**PAPA PIO II. (1458.-1464.)
I KRALJ TOMAŠ (1443.-1461.)
Prilog proučavanju međuvjerskih odnosa
u Bosni i Humu polovicom 15. st.***

Sažetak

Papa Pio II. (1458.-1464.) bio je često u kontaktu s preposljednjim bosanskim kraljem Stjepanom Tomašom (1443.-1461.) kod kojega je imao legata Tomu Tomasinija. Sazvao je 1459. god. u Mantovi sabor europskih vladara radi pokretanja križarske vojne. Pokušao je to i nakon pada Bosne, no opet se razočarao. Kao jedan od poznatijih humanista, ostavio je literarna djela i dragocjena svjedočanstva, povezana također s bosanskim kraljevstvom.

Kralj Tomaš je bio optuživan kao krivac za pad Smedereva (1459.). Stoga papi šalje izaslanstva radi razjašnjenja. Dokazivao je i pravovjerje. Naredio je (1459.) da se svi krivovjerci moraju ili obratiti na katoličku vjeru ili iseliti. Tako su trojica uglednih krstjana dospjeli čak do Rima gdje su se (1461.) odrekli zabluda. Za tu zgodu sastavljen je Symbolum pro informatione manichaeorum, dragocjen za proučavanje bosanskih krstjana.

Vjerska razjedinjenost naroda i nesloga mjesnih velikaša iznutra su izjedale Bosansko Kraljevstvo. Kršćanske europske zemlje, međusobno također zavadene, s Turcima su se pojedinačno češće dogovarale negoli pripravljalje otpor. Jedino je Pio II. činio ono što je mogao. Čak je 1461. god. novom kralju Stjepanu Tomaševiću poslao kraljevsko znakovlje. Međutim, snažna otomanska vojska je, dvije godine poslije Tomaševe smrti, doslovce pregazila Bosnu, što će joj radikalno promijeniti konfesionalni izgled.

Na početku ovoga članka čini se prikladnim i vrlo korisnim, radi lakšega praćenja događaja o kojima će biti govora, ukratko predstaviti dvojicu protagonista iz naslova: papu Pija II. i kralja Stjepana Tomaša te okolnosti u kojima su živjeli i djelovali. To je pretpostavka da bi se u

* Tekst izlaganja na međunarodnom znanstvenom skupu *Fenomen 'krstjani' u srednjovjekovnoj Bosni i Humu*, održanom 23. i 24. listopada 2003. u Zagrebu na Hrvatskom institutu za povijest.

trećem dijelu ove radnje moglo posvetiti njihovim međusobnim odnosima koje su uvjetovale i obilježile različite zgode i nezgode: pad Smedereva pod Turke i političke i vjerske sumnje na račun Tomaša, sabor europskih vladara u Mantovi, konfesionalno složena država, progon krstjana iz Bosanskoga Kraljevstva, Tomaševi obiteljski problemi, vrlo loši međusobni odnosi kralja Tomaša i hercega Stjepana, pokušaj osnivanja novih biskupija u kraljevstvu, hvarski biskup Tomasini, franjevci, dominikanci, pitanje krune bosanskoga kralja, trojica krstjana obraćenih u Rimu, vazalni odnos prema Ugarskoj i kasnije Turskoj, utjecaj Venecije i Dubrovnika, unutarnja nesloga velikaša i izostanak pomoći kršćanskih zemalja te, na kraju, iznenadna smrt kralja Tomaša i dolazak kraljice Katarine u Rim, vjerojatno još za života pape Pija II.

I. Humanist Enea Silvio Piccolomini papa Pio II.

Papa Pio II. rodio se 18. listopada 1405. kao Enea Silvio Piccolomini¹ u Corsignanu kod Siene u plemenitaškoj obitelji koja je bila zapala u siromaštvo. Kao dječak obradivao je zemlju a kasnije je kroz osam godina proučavao humanističku kulturu studirajući u Sieni i Firenzi. Poslije toga sudjelovao je na saboru u Bazelu kamo su ga, u službi tajnika (1432.-1435.), pozvali kardinal Domenico Capranica i još neki prelati. Tijekom 1435. god. putovao je mnogo u diplomatske misije s kardinalom Niccolòm Albergatijem ili sâm po njegovu nalogu. Kad je 1436. god. postao službenik na saboru, dobio je priliku iskazati svoj govornički talent. No, bio je protivnik pape Eugena IV. te je 1439. god. postao tajnik protupape Feliksa V. koji ga je 1442. god. poslao u Frankfurt. Tu se upoznao s kraljem Frederikom III. koji ga je, upoznavši njegov literarni talent, počastio naslovom *poeta laureatus* te ga pozvao da napusti Feliksa V. i prijede u njegovu službu, što je Enea i prihvatio te se 1445. god. izmirio s papom Eugenom IV. Iste godine teško se razbolio, što ga je potaklo da napusti dotadašnji neuredan način života u kojemu je imao i nezakonite djece te

¹ Usp. John N. D. KELLY, *Vite dei papi. Le biografie degli uomini che guidarono 2000 anni di storia della Chiesa*, Piemme, Casale Monferrato 1995., str. 416-419 s odnosnom bibliografijom; Pio PASCHINI, "Il papato dal medioevo al rinascimento. Avignone - scisma d'occidente - umanesimo (1305-1492)", u: Pio PASCHINI - Vincenzo MONACHINO (a cura di), *I papi nella storia*, I., Coletti editore, Roma 1961., str. 513-572, posebno 552-555; Ludwig PASTOR, *Geschichte der Päpste*, II., Herder, Freiburg 1889., str. 1-261; Charles NAVILLE (ed.), *Enea Silvio Piccolomini. L'uomo, l'umanista, il pontefice (1405-1464)*, Dado' Armando editore, Bologna 1984.; Rossella BIANCHI, *Intorno a Pio II: un mercante e tre poeti*, Sicania, Messina 1988.

se sljedeće godine dao zaređiti za svećenika. Papa Nikola V. imenovao ga je 1447. god. biskupom u Trstu a 1450. god. biskupom u Sieni. Istovremeno je vrlo aktivan u diplomatskoj službi te ga Kalisto III. 1456. god. imenuje kardinalom. Nakon smrti Kalista III. Enea Silvio Piccolomini izabran je za papu 19. kolovoza 1458. Iako je imao svega 53 godine, već je bio vrlo bolestan. Kao veliki humanist i literata izabrao je ime Pio sjećajući se tako Virgilijeva *pius Aeneas*. Ustvari, tijekom života Pio II. pisao je komedije, novele, memoare i povijesne studije, od kojih se svakako treba sjetiti sljedećih: *De gestis Basileensis concilii*, *Libellus*, *Historia duorum amantium*, *Chrisis*, *Historia Bohemica*, *Historia Federici imperatoris*, *Cosmografia: historia rerum ubique gestarum*, *Commentaria rerum memorabilium*.

Tijekom nekoliko godina prije izbora za papu, kardinal Piccolomini je u više navrata pozivao na organiziranje vojnoga otpora protiv Turaka koji su sve više prijetili Europi. U tome poslu često je bio osoba povjerenja pape Kalista III., koji mu je diktirao neka svoja pisma. Tako je npr. na taj način nastalo Kalistovo pismo ugarskom kralju Ladislavu, pisano u Rimu 20. listopada 1457., kojim je pozivao na udruživanje kršćana kako bi se "bezbožni soj Turaka" (*impia Turcorum gens*) odbio od kršćanskih zemalja među kojima se poimence spominju također "Dalmacija, Hrvatska i svi ilirski krajevi".² Stoga i nije neobično da je već u listopadu 1458., tj. samo dva mjeseca poslije svoga izbora za papu, najavio križarsku vojnu protiv Turaka i sazvao kongres kršćanskih vladara u Mantovi za lipanj sljedeće godine. Taj kongres je održan ali se kršćanski vladari nisu mogli dogovoriti što je papu vrlo razočaralo. Poslije toga, nakon neuspjelog organiziranja vojne, tijekom 1461. god. Pio II. je napisao *Pismo sultanu Mehmedu II.*, koje međutim nikada nije poslano naslovniku, a kojim ga je pozvao da napusti islam, da se krsti i prihvati krunu Istočnoga Rimskoga Carstva. A kad je, nakon pada Bosanskoga Kraljevstva pod Turke 1463. god. zaprijetila još veća opasnost, Venecija i Ugarska su pristale krenuti protiv otomanskih osvajača. Vojni pohod bio je zakazan za kasno proljeće sljedeće godine, a Pio II. je želio osobno sudjelovati u tim događanjima.

² Usp. Josephus CUGNONI (ed.), *Aeneae Silvii Piccolomini Senensis qui postea fuit Pius II Pont. Max. opera inedita*, Reale accademia dei Lincei, Roma 1883., str. 130: "(...) ut impiam Turcorum gentem christianis infestam et uero deo rebellem nostro, si domino placeat, tempore tam procul a christianis finibus arceamus; (...). Nisi enim perfidiam et abhominabilem illorum sectam e terminis Europe christiana propulsent arma, necessarium est non solum Albaniam, que pars Macedoniae quondam fuit, sed Dalmaciam, Croaciam omnesque oras Ilyridis ipsamque regnum tuum Hungarie et alias quamplurimas christianorum prouincias assiduis Turchorum siue preliis, siue incursionibus agitari."

Međutim, kad je došao u Anconu da se pridruži okupljenoj vojsci, vrlo se razočarao zbog maloga broja prispjelih vojnika te je, shrvan bolešću, umro u Anconi 14. kolovoza 1464.

2. Kralj Stjepan Tomaš Ostojić

S druge strane, Stjepan Tomaš³ bio je nezakoniti sin bosanskoga kralja Stjepana Ostoje. Nakon smrti kralja Tvrtka II., koji nije imao prirodnih potomaka, velikaši su Tomaša 1443. god. izabrali za njegova nasljednika. Stupio je na prijestolje krajem studenoga ili početkom prosinca, što je odmah dojavio Dubrovčanima koji mu 5. prosinca čestitaju preuzimanje vlasti. Već od početka svoje vlasti imao je velikih problema s nekim velikašima koji nisu bili zadovoljni njegovim izborom a sa Stjepanom Vukčićem morao je više puta čak ratovati. K tomu, poslije bitke kod Varne 1444. god. sve je više prijetila opasnost od Turaka koji su se, upravo preko Tomaševa kraljevstva, spremali nadirati prema srednjoj Europi. Osim što je zbog toga tražio pomoć Ugarske, Mletaka i Dubrovnika, jednako tako Tomaš se obraćao i na rimskoga papu, tradicionalnoga zagovornika rata protiv Turaka. Posrednik mu je bio Toma Tomasini, biskup Hvara, dominikanac, poslanik Svete Stolice u Bosni i Humu još od 1439. god.⁴ Ovaj biskup bio je tamo poslan ne bi li katoličkoj

³ Usp. Marko PEROJEVIĆ, "Stjepan Tomaš Ostojić", u: *Povijest Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do godine 1463.*, Hrvatsko kulturno društvo Napredak, Sarajevo 1991., str. 505-554; Eusebius FERMENDŽIN, *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum regestis ab anno 925 usque ad annum 1752*, Zagrabiae 1892.; Šime LJUBIĆ (skupio), *Listine o odnošajih između južnoga slavenstva i Mletačke Republike*, X., (Mon. spect. hist. Sl. merid. - 22), JAZU, Zagreb 1891.; Sima ĆIRKOVIĆ, *Historija srednjovekovne bosanske države*, Beograd 1964.; Vjekoslav KLAJČ, *Povijest Bosne do propasti kraljevstva*, Zagreb 1882.; Dominik MANDIĆ, *Etnička povijest Bosne i Hercegovine*, Ziral, Toronto - Zürich - Roma - Chicago 1982.; ISTI, *Državna i vjerska pripadnost sredovječne Bosne i Hercegovine*, Ziral, Toronto - Zürich - Roma - Chicago 1978.; Milko BRKOVIĆ, *Srednjovjekovna Bosna i Hum. Identitet i kontinuitet*, Crkva na kamenu, Mostar 2002.

⁴ Usp. Stjepan KRASIĆ, "Djelovanje dominikanaca u srednjem vijeku", u: Želimir PULJIĆ - Franjo TOPIĆ (prir.), *Kršćanstvo srednjovjekovne Bosne. Radovi simpozija povodom 9 stoljeća spominjanja bosanske biskupije (1089-1989)*, Vrhbosanska visoka teološka škola, Sarajevo 1991., str. 173-240 (posebice str. 207-224 i 237-239). - Papa Eugen IV. je 1439. god., u vrijeme održavanja Firentinskoga sabora, imenovao hvarskoga biskupa Tomu Tomasinija svojim legatom u Bosanskom Kraljevstvu. Trima različitim dokumentima 19. rujna 1439. dao mu je široke ovlasti. Na toj službi ostao je sve do 1461. god. jer su mu nasljednici Eugena IV., zadovoljni njegovim radom, produljivali mandat, što znači da je na istom području bio legat i pape Pija II. od 1458. do 1461. god. Inače, Toma

vjeri vratio krstjane a prije svih drugih njihova velikoga zaštitnika Stjepana Vukčića te kralja Tomaša. U krajevima, u koje je bio poslan biskup Tomasini, stanje je bilo vrlo složeno. Uz katolike tamo je postojala i heretička Crkva krstjana kojoj su pripadala i dva vodeća lokalna velikaša. Naime, kralj Tomaš je bio krstjanin kao i Stjepan Vukčić koji je, k tome, bio vrlo prevrtljiv čovjek. Međutim, biskup Tomasini je već prije rujna 1444. god. uspio kralja Tomaša obratiti na katoličanstvo. No, kralj je imao i dva druga velika osobna problema koji su izazivali prigovore drugih velikaša, njegovih protivnika: prvo, bio je nezakonito dijete i, drugo, bio je vjenčan na krstjanski način s Vojačom, ženom niska roda, koju velikaši nisu htjeli za kraljicu a s kojom je, kao krstjanin, Tomaš već imao dvoje djece. Stoga se Tomaš obratio papi Eugenu IV. da ga oslobodi ovih dviju smetnja na što ga je papa dvama različitim dopisima od 29. svibnja 1445. potvrdio kraljem Bosne kao da je zakoniti sin⁵ i razriješio obveze date Vojači.⁶ U novim okolnostima Tomaš i vojvoda Stjepan Vukčić privremeno su se približili te se Tomaš u Milodražu u svibnju 1446. na katolički način vjenčao sa Stjepanovom kćeri Katarinom. Te je godine navodno bila pripravljena i kruna, čuvana u blagajni stolne crkve sv. Dujma u Splitu, koja je bila predana hvarskom biskupu Tomi da je u papino ime uruči Tomašu. No, iako to iz nekih razloga nije nikada obavljeno, a budući da se zanosio idejom da oko Bosne okupi sve okolne krajeve, Tomaš se od početka kitio naslovom kralja. Tako se na jednoj ispravi, samo nekoliko mjeseci nakon izbora za kralja, izdanoj Dubrovčanima u Kreševu 3. rujna 1444., potpisuje: *Štefan' Tomaš' kral' Božiom' milost'ju Sr'blem' Bosni Primor'ju Hom'sci zemli Dal'm'ci Her'vatom' Donim' Kraem' Zapadnim' Stranam' i k tomu*. Ovaj način njegova potpisivanja više puta je dokumentiran i u narednom razdoblju s tim da se, prije onoga završnoga "i k tomu", pojavljuju još dodaci: *Usori, Soli, Podrinju*.

Katolička Crkva je oživjela u krajevima kojima je Tomaš vladao poslije njegova napuštanja krivovjerja i prihvaćanja katoličanstva. Na više strana grade se nove crkve. Međutim, iako katolik, kralj i poslije toga priznaje postojanje i heretičkoj Crkvi krstjana zbog čega ga franjevci tuže papi. Nakon što je objasnio da se tako ponio zato da se izbjegnju veći problemi jer su krstjani brojni i jaki, a da on sam jedva čeka kada će se ovi

Tomasini bio je rođen u Veneciji. Pripadao je dominikanskom redu, bio je doktor teologije a za hvarskoga biskupa imenovan je 1428. god. te na toj službi ostao do smrti 1466. godine. - Usp. također *Status personalis et localis dioecesis pharensis-brachiensis et issensis pro anno Domini MCMX*, Tridenti 1910., str. 6.

⁵ Usp. Augustin THEINER, *Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia*, I., Romae 1863., str. 388.

⁶ Usp. Augustin THEINER, *Vetera monumenta Slavorum meridionalium*, str. 388-389.

krivovjerci obratiti na katoličku vjeru, sprijateljio se s fratrima. Međutim, nadolazili su novi problemi. Prije svega već 1447. god. Stjepan Vukčić, koji je otvoreno podržavao krstjane, razišao se sa svojim zetom Tomašom te se 1448. god. proglasio "hercegom" u Humu nakan pokazati da je neovisan o bosanskom kralju. Tomaš je na svoga punca bio ljut i zbog toga što je u Hercegovinu primao krivovjerce koje je Tomaš progonio iz svoga kraljevstva. Tako je 1450. god. u Humsku Zemlju primio oko 40 poglavica Bosanske crkve s vrlo mnogo naroda koji je došao s njima. Tri godine s prekidima traje rat između Tomaša, Dubrovčana i hercega Stjepana koji će biti prekinut sklapanjem mira u hercegovu gradu Novom tek u travnju 1454. god. U međuvremenu, skoro godinu dana prije toga, pao je Carigrad pod Turke. Međutim, bez obzira je li to bilo iz straha ili dvoilične diplomatske kurtoazije, zanimljivo je da su sultanu osvajanje Carigrada čestitali i kralj Stjepan Tomaš, i herceg Stjepan Vukčić i srpski despot Durad Branković.

Turska vojska se sve više primicala srednjem Balkanu jer su, unatoč ponekad vrlo snažnim otporima kršćanske vojske, iz godine u godinu osvajali grad po grad te već dugo imali stalno prisutnoga vojvodu u Vrhbosni. On je nadzirao Tomaša koji se nalazio u nekoj vrsti vazalnoga odnosa prema sultanu. U nakani da se osujeti napredovanje Turaka, pape Nikola V. (1447.-1455.) i Kalisto III. (1455.-1458.) prednjače u organiziranju kršćanskih vladara među kojima vlada velika nesloga. A nakon što se Tomaš potužio papi Kalistu III. zbog opasnosti koje su prijetile njegovu kraljevstvu, papa njega i njegova sina Stjepana s gradovima i utverdama 30. travnja 1455. prima u zaštitu protiv Turaka i krivovjernih domaćih velikaša.⁷ Papa Tomašu šalje i svoga poslanika kardinala Joannisa Carvajala u pratnji mletačkoga poslanika Petrusa Thomasija. Njih je kralj primio u Doboru odakle je mletački poslanik 13. lipnja 1457. pisao: "Posjetio sam rečenoga gospodina kralja (...). I rekao je da Turčin poslije pada Carigrada (...) smatra ovo kraljevstvo glavnim vratima kršćanstva i da mu je pred godinu dana tražio četiri grada ovoga kraljevstva, koji su, može se reći, njegovi stupovi, jer dva od njih su posred ovoga kraljevstva, a od drugih dvaju jedan je ključ Ugarske, a drugi Dalmacije i Primorja. Vidjevši kralj Turčinovu zlu namjeru, odgodio je do sada rješenje toga pitanja, dajući mu nade i obećanja. Napokon je došao kraj ovoj stvari i kralj više ne može otežati. Njegova je svijetlost odlučila prikloniti se kršćanima i sasvim se osloniti na papu i druge kršćane protiv rečenoga Turčina (...)." ⁸

⁷ Usp. Eusebius FERMENDŽIN, *Acta Bosnae*, str. 222.

⁸ Vilim FRANKNOI, "Kardinal Carvajal u Bosni 1457.", u: *Glasnik Zemaljskog muzeja* II./1890., str. 11-12 (u članku je Thomasijevo pismo doneseno u izvorniku na talijanskom jeziku).

Poslije ovoga izvještaja Kalisto III. još više nastoji pomoći bosanskom kralju u pripravi na obrambeni rat. Međutim, ne uspijeva uvjeriti nesložne kršćanske vladare a Tomaš, u nadi da će mu Turci pomoći da preuzme vlast također u srpskoj despotovini, čini pogrešku i u proljeće 1458. god. sklapa separatan mir sa sultanom te mu kao danak šalje 9.000 dukata. Uvidjevši pogrešku, dogovorio se u Segedinu (prosinac 1458. / siječanj 1459.) s ugarskim kraljem Matijašom da u Smederevo pošalje sina Stjepana koji će se tamo 1. travnja 1459. vjenčati s Marom, kćerkom srpskoga despota Lazara koji nije imao muškoga potomka, pa je tako Srbija kao miraz ušla pod vlast bosanske krune. Međutim, Turci su odmah krenuli u pohod na Smederevo i osvojili ga već 20. lipnja iste godine dok je despot sa ženom pobjegao u Bosnu te tako predao sultanu Smederevo i despotovinu. Ustvari, izgleda da su se pravoslavni Smederevci, nezadovoljni nametnutim despotom Stjepanom Tomaševićem koji je bio katolik, predali bez borbe dok je mladi despot, koji je malo prije toga bio preuzeo upravu, predao Smederevo sultanu uz uvjet da njemu i njegovoj obitelji bude pošteđen život.⁹ Time su bila otvorena vrata turskom nadiranjju prema srednjoj Europi zbog čega se uznemirio cijeli kršćanski svijet.

Odnosi prema katolicima u despotskoj Srbiji, kako iz Gyora 4. srpnja 1455. svjedoči fra Ivan Kapistran, bili su u to vrijeme vrlo loši. Dapače, nabrajajući zastranjenja Rašana u osamnaest točaka, Kapistran kaže da su zastranili više nego Grci: "*Članak prvi*. Silovito napadaju kršćane katolike krsteći ih protiv njihove volje, a koji to ne žele, katkada im oduzimaju dobra i kadšto ih bacaju u tamnicu.

Članak drugi. Mnogi od tih bosanskih krivovjeraca, koji su se držali patarenske vjere, čuvši Božju riječ, obratili su se na rimsku vjeru, ali ih raški metropolit i drugi sprječavaju da se izmire (s Katoličkom Crkvom), od kojih mnogi umiru izvan vjere, i radije umiru izvan vjere nego da prihvate vjeru Rašana."¹⁰

⁹ Usp. Pavo ŽIVKOVIĆ, "Društveno-političke prilike u srednjovjekovnoj Bosni i Humu", u: Želimir PULJIĆ - Franjo TOPIĆ (prir.), *Kršćanstvo srednjovjekovne Bosne*, str. 84.

¹⁰ Prijevod je uzet od Franje ŠANJEKA, *Bosansko-humski krstjani u povijesnim vremenima (13.-15. st.)*, Barbat, Zagreb 2003., str. 113 a izvornik je objavio Eusebius FERMENTŽIN, *Acta Bosnae*, str. 225: "(...) Infrascripti sunt articuli in quibus erant Rasciani ultra haereses Graecorum, scripti in urbe Jaurinense anno domini 1455 die 4 Julii (...).

3. Međusobni odnosi kralja Stjepana Tomaša i pape Pija II.

U prethodnim odlomcima priča je dovedena do u proljeće 1459. god. Bilo je to potrebno zato što se upravo tada, koliko je poznato, kralj Tomaš prvi put obraća novom papi Piju II. koji još nije bio navršio ni punu godinu u službi Petrova nasljednika. U tom pismu, kako izvještava sâm papa, bosanski kralj ga je molio za pomoć u vojsci i novcu zbog velike pogibelji od Turaka koji su, već prije pada Smedereva, svakodnevno napadali njegovo kraljevstvo. Saznajemo to, naime, iz pisma koje je Pio II. 9. svibnja 1459. iz Bolonje poslao franjevcu Marianu iz Siene. Toga je franjevca već Kalisto III. bio ovlastio da u bosanskim krajevima propovijeda križarsku vojnu a Pio II. ga ponovno podsjeća na tu zadaću te mu produljuje iste ovlasti kako bi mogao pomoći ugroženom kraljevstvu da ono ne padne u ruke nevjernicima te da vjernici, koji u njemu žive, ne bi pretpjeli ono što su već propatili okolni pravoslavni narodi.¹¹

Istovremeno je djelovao i papinski poslanik u Ugarskoj kardinal Joannis Carvajal. Shvativši da je stanje na Balkanu vrlo ozbiljno, poslao je kralju Tomašu dominikanca Nicolu Barbucija koji je 27. svibnja došao u Jajce odakle je, četiri dana kasnije, pisao kardinalu Carvajalu da je kralju priopćio sve što mu je naredio kardinal. Izvještava ga također kako mu je kralj dao do znanja da je spreman izvršiti sve što mu naredi papa i kardinal, pa čak povesti i rat protiv Turaka, ali da mu je to moguće samo ako dobije pomoć sa strane budući da se ne može boriti sam. Njegovu bojazan od rata s Turcima povećavala je činjenica da nije imao pouzdanja u svoje

¹¹ Usp. Augustin THEINER, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*, II., Romae 1862., str. 327; Eusebius FERMENDŽIN, *Acta Bosnae*, str. 239-240. - Papa Pio II. je fratri "Mariano de Senis ord. minorum" 9. svibnja 1459., kao odgovor na zamolbu kralja Tomaša, između ostaloga, pisao: "(...) Cum per litteras carissimi in Christo filii nostri Stephani Thomae regis Bosnae illustris nuper ad nos transmissas intellexerimus, quanto in periculo constitutum sit regnum ejus propter imminentem Turchorum ferociam, regnum ipsum quotidie invadentium et illud occupare totis conatibus intentium, et propterea nobis pro parte sua humiliter supplicatum fuerit, ut sibi de aliquibus copiis atque subsidiis dignemur opem ferre et providere (...) committimus et mandamus, (...) te personaliter conferens omnes et singulos cruce signatos, quos in partibus illis repereris, ac etiam si quos imposterum per te cruce signare contingerit, super quo plenariam tibi facultatem concedimus, hortaris ex parte nostra, ut ad ferendum opem et subsidia dicto regi in tanta necessitate fidei ferventes accedant et ipsi regi totis eorum conatibus opulentur, ne dictum regnum ad infidelium manus perveniat, et fideles in eo existentes calamitates illas perferre habeant, quas superioribus temporibus relique finitime Grecorum nationes miserabiliter pertulerunt et de presenti perferunt. (...)" Usp. Eusebius FERMENDŽIN, *Acta Bosnae*, str. 239.

podanike manihejce koji su više voljeli Turke nego kršćane a činili su skoro većinu¹² stanovništva u zemlji (*quasi maior pars regni est ipsorum, videlicet plures sunt manichei*). To su bili razlozi zašto se kralj nije usudio stupiti u borbu s Turcima koji su, osim toga, na području kraljevstva već imali svoje uhode. Kaže potom da mu je u Osijeku knez Ivan pokazao pismo despota Stjepana Tomaševića kojim ga je ovaj zvao da dođe pomoći obrani Beograda i Smedereva ili će, u protivnom, morati bježati.¹³

Međutim, svibanj 1459. god. nije bilo vrijeme prvih kontakata pape Pija II. s pitanjem Bosanskoga Kraljevstva i njegova dvora. Naime, oko pola godine prije toga, 13. prosinca 1458., Pio II. je, na zamolbu bosanske kraljice Katarine, podijelio oprost svim kršćanima koji na Božić, Uskrs, Malu Gospu, Veliku Gospu, te blagdane sv. Tome Apostola, sv. Jeronima, sv. Marije Magdalene i sv. Katarine pohode crkvu sv. Katarine u gradu Jajcu.¹⁴

3.1. Sabor u Mantovi, pad Smedereva i pokušaj organiziranja otpora Turcima

Usprkos vrlo utemeljenim upozorenjima o turskoj opasnosti, koja su slana s balkanskih područja prema ostatku kršćanske Europe, pravi odgovor na tu opasnost ipak nije pronaden. No, kako je nakon pada Smedereva 20. lipnja 1459., koje su Turci osvojili prije svega jer niotkud nije stigla

¹² Malo drukčije misli Dominik MANDIĆ u *Bogomilska crkva bosanskih krstjana*, Ziral, Chicago - Roma - Zürich - Toronto 1979., koji na str. 506 smatra da "g. 1459. u cijelom bosanskom kraljevstvu nije bilo bogomila više od 80 do 90.000, dotično ni puna petina tadašnjega pučanstva".

¹³ Usp. Ludwig von THALLÓCZY, *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter*, München - Leipzig 1914., str. 415-416; Franjo ŠANJEK, *Bosansko-humski krstjani u povijesnim vrelima*, str. 29.

¹⁴ Usp. Augustin THEINER, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*, II., str. 318; Eusebius FERMENDŽIN, *Acta Bosnae*, str. 238. - Odgovarajući na zamolbu kraljice Katarine, papa Pio II. veli: "(...) Cum itaque dilecta in Christo filio Catherina regina regni Bosnae, quod hereticis et scismaticis inquinatum est, magnum ad ecclesiam sancte Catherinae in castro Jayce dicti regni, (...) summo cum desiderio nobis supplicari fecit, ut ecclesiam predictam celestis muneris largitione dotare dignaremur. Nos igitur ejusdem regine piis desideriis annuentes et christifidelium devotionem augeri cupientes, (...), omnibus vere penitentibus et confessis, qui in singulis nativitatis domini nostri Jesu Christi et resurrectionis ejusdem, ac in nativitatis gloriosissime virginis Marie ejusdem matris ac ejusdem virginis assumptionis et sancti Thome apostoli ac sancti Jeronimi et sanctarum Marie Magdalene et Catherine festivitibus ecclesiam ipsam visitaverint annuatim, pro singulis festivitibus antedictis septem annos et totidem quadragenas de iniunctis eis penitentibus misericorditer relaxamus, presentibus perpetuis futuris temporibus duraturis. (...)"

pomoć njegovim braniteljima, u Europi nastala prava uzbuna i vrlo brzo poslije toga na više strana tražilo se razloge i krivce toga poraza. Tako je za pad ovoga grada kralj Matijaš okrivljivao Radivoja, strica Stjepana Tomaševića koji je bio zajedno s mladim despotom, da je navodno izdao grad a papa Pio II. optužio je despota Stjepana Tomaševića da je, samo nekoliko mjeseci poslije preuzimanja uprave, pozvao Turke i prodao im grad za velik novac¹⁵ kao i kralja Tomaša zbog predaje Smedereva.¹⁶

Koliku je zabrinutost izazvao pad Smedereva, ponajbolje se vidi iz pisma, koje je papa Pio II. poslao iz Mantove 24. srpnja 1459., dakle malo više od mjesec dana od predaje prijestolnice srpskih despota, Marchionu Brandeburškom, a u kojemu kaže da predaja toga grada nije ništa manji gubitak od onoga kad je Carigrad izgubljen.¹⁷ A samo tjedan dana kasnije, 30. srpnja, pisao je, opet iz Mantove, kardinalu Carvajalu o gubitku Smedereva i nevjeri bosanskoga kralja uz konstataciju da napredovanje Turaka treba shvatiti kao najveću žalost.¹⁸

Naime, sve se ovo događalo u vrijeme dok se na saboru kršćanskih vladara u Mantovi, koji je bio sazvao upravo Pio II. i otvorio ga 1. lipnja 1459., tj. dvadeset dana prije pada Smedereva, bez vidljiva uspjeha raspravljalo o organiziranju zajedničkoga otpora protiv nadiranja Turaka. Zapravo, taj sabor je za papu bio veliko razočarenje jer se, osim predstavnika nekih vladara, mjesecima na saboru nije pojavio ni jedan vladar osobno pa je prva sjednica održana tek na kraju rujna. A i kad su vladari kasnije došli, nikako se nisu mogli dogovoriti te od sabora nije bilo nikakve koristi.¹⁹ Na taj sabor bio je pozvan i kralj Tomaš, no umjesto njega, pojavili su se samo njegovi predstavnici.²⁰ To je, kako Farlati opisu-

¹⁵ Usp. Marko PEROJEVIĆ, "Stjepan Tomaš Ostojić", str. 550.

¹⁶ Usp. Franjo ŠANJEK, *Bosansko-humski krstjani u povijesnim vrelima*, str. 147.

¹⁷ Usp. Eusebius FERMENDŽIN, *Acta Bosnae*, str. 240. - "Pius PP. II. Marchioni Brandeburgensi scribit: 'oppidum Zendreu in Rassia constitutum' insignem custodie locum in potestatem Turcorum devenisse, cuius 'ammissione non minor quam ex Constantinopoli creditur clades accepta'."

¹⁸ Usp. Augustin THEINER, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*, II., str. 330; Eusebius FERMENDŽIN, *Acta Bosnae*, str. 240. - "Pius PP. II. cardinali s. Angeli inter cetera 'de amissione Zedrensi et perfidia regis Bosne atque de progressu Turchorum summam mestitiam' se cepisse significat."

¹⁹ Usp. Karl August FINK - Erwin ISERLOH, "Vom Mittelalter zur Reformation", u: Hubert JEDIN, *Handbuch der Kirchengeschichte*, III./2. (*Die mittelalterliche Kirche*), Herder, Freiburg - Basel - Wien 1968., str. 642-644.

²⁰ Usp. Daniele FARLATI, *Illyricum sacrum*, IV., Venetiis 1769., str. 262; Adriano van HECK (ed.), *Pii II Commentarii rerum memorabilium, que temporibus suis contingerunt*, I., Biblioteca apostolica vaticana, Città del Vaticano 1984., str. 180-181: "(...) rex Bosne, quanquam Turcis clam reconciliatus esset, legatos tamen ad pontificem misit aduersus illos

je uvjerenje koje je tada vladalo, još više povećalo sumnje da je Tomaš sklopio tajni savez s Turcima i najavio rat svome puncu hercegu Stjepanu u čije je područje vlasti čak pozvao Turke²¹ a slanje delegata u Mantovu shvaćeno je kao Tomašev pokušaj prikrivanja istine.²² Farlati izvješćuje također da su ovi Tomaševi poslanici od pape tražili dvoje: prvo, da njihovu kralju Stjepanu udijeli ime i znakove kraljevske i, drugo, da u onim krajevima ustanovi dva ili tri biskupa latinskoga obreda koji će katoličku vjeru utvrđivati i širiti te da oni koji će naslijediti kralja prime kraljevska insignija. Protiv ovoga žestoko su se usprotivili predstavnici ugarskoga kralja Matijaša koji su tvrdili da provođenje oboga traženoga pripada kralju ugarskoga kraljevstva a Tomaša su okrivljivali kod pape da je sklopio savez s Turcima, da je predao Smederevo te uopće vrlo naškodio cijeloj kršćanskoj stvari. S druge strane, bosanski poslanici su odbijali ove optužbe na račun svoga kralja tvrdeći da se sve to prisilno dogodilo kako bi se ponavljanje pogibelji od Turaka odvratio od kraljevstva.²³

opem flagitans. regnum Bosne in montibus situm Rascianis Hungarisque coniuguntur. in eo multi sunt manichaei qui etsi christiani uideri uolunt longe tamen absunt a Christi lege, blasphemio et erroribus pleni, aduersus quos Aurelius Augustinus librum scripsit. Ragusei et Trigurienses ad litus adriatici maris iacentes uicini sunt Bosnensibus quos illyricam fuisse gentem non est ambiguum. hos Croatini, qui et Dalmate sunt, orientales et boreales habent. sicut Romani quondam suos principes uel Cesares uel Augustos uocauerunt, Egyptii uel Pharaones uel Ptolomeos, ita et Bosnenses suos reges appellauerunt Stephanos, quorum qui legatos Mantuam misit uaferrus homo fuit et inconstantis animi. is paulo ante ad Matthiam, Hungariae regem, profectus interuentu Iohannis Sancti Angeli cardinalis, apostolici legati, fedus cum eo inierat multa in Turcos pollicitus, plura mentitus.”

- ²¹ Usp. Daniele FARLATI, *Illyricum sacrum*, str. 262: “Sed per idem fere tempus Stephanus Thomascus rex Bosinae a bene coeptis desciscens, regnum ac religionem in magnum discrimen adduxit; quippe clandestino foedere cum Turcis inito, bellum Stephano duci S. Sabae socero suo intulit, Turcasque in ejus ditionem evocavit.”
- ²² Usp. Daniele FARLATI, *Illyricum sacrum*, str. 73: “Dum Patarenos hostes domesticos persequeretur, cum Mahumete II. rege Turcarum foedus clandestinum & amicitiam junxit, eique Zendrem urbem in Rascia munitissimam tradi jussit; ut vero sacrilegium facinus simulatione tegeter, quemadmodum ceteri reges ac principes christiani, sic etiam ipse legatos suos ad Conuentum Mantuanum misit anno 1459. quem Pius indixerat, ut Christianorum arma & exercitus contra Turcas sociali foedere conjungeret.”
- ²³ Usp. Daniele FARLATI, *Illyricum sacrum*, str. 73: “Duo postularunt a Pontifice legati Bosinenses, primum ut Stephano regium nomen ac diadema conferret, alterum ut duos tresve Episcopos ritus latini in ea regione constitueret, qui fidem catholicam tuerentur ac propagarent, & a quibus qui deinceps in regnum succederent, regalia insignia acciperent. Utrique postulato vehementer reclamatum est ab oratoribus Mathiae regis Hungariae; utrumque enim supremo regum Hungariae imperio officere videbatur; Stephanum vero apud Pontificem criminati sunt, illum foedus pepigisse cum Turcis, arcemque Zendrensem iisdem tradidisse: quam criminationem diluere Bosnenses conati sunt, quod ea, quae regi crimini dabantur, necessitate compulsus fecisset, ut infestas Turcarum copias ab regno auerteret.”

3.2. Tomašev progon krstjana 1459. godine

Sve do pada Smedereva Tomaš se poprilično tolerantno odnosio prema heretičkoj zajednici krstjana²⁴ koju papa Pio II. u svojim spisima na nekoliko mjesta naziva manihejcima.²⁵ Za toga papu su oni “vrlo zao soj ljudi” koji živi u Bosanskom Kraljevstvu, koji ne priznaju prvenstvo Rimske Crkve, koji ne vjeruju u Kristovu istobitnost s Ocem itd.²⁶ No, nakon razdoblja pomirljivoga odnosa prema krstjanima, u drugoj polovici 1459. godine uslijedio je Tomašev progon ovih krivovjercaca, toga “pogubnoga manihejskoga roda”, iz njegova kraljevstva. Naime, budući da je, nakon pada Smedereva, optuživan i zbog izdaje kršćanstva, Tomaš je, da dokaže kako nije heretik, naredio ovim krivovjercima ili da se pokrste ili da sele iz zemlje. Poslije toga krstilo ih se oko 12.000 a u zemlju hercega Stjepana iselilo oko 40.000. Oko ovih brojeva pokrštenih i iseljenih krstjana više autora misli i piše različito. Jedni, pozivajući se na novo kritičko izdanje *Komentara* Aenee Silvia Piccolominia (pape Pija II.), stoje uz upravo napisane brojeve.²⁷ Drugi povjesničari, u tekstovima starijim od ovoga kritičkoga izdanja, zavedeni pogreškama u starom izdanju *Komentara*, navode kako se tada krstilo 2000 krstjana a iselilo ih se 40.000,²⁸ odnosno pišu da ih se krstilo svega oko 2000 te iselilo samo četrdesetak osoba.²⁹

Poteškoću rješava kritičko izdanje *Komentara* koje se pojavilo u Vatikanu 1984. god. u kojemu su ispravljene brojne pogreške iz ranijih

²⁴ Usp. Dominik MANDIĆ, *Bogomilska crkva bosanskih krstjana*, str. 504.

²⁵ Usp. Franjo ŠANJEK, *Bosansko-humski krstjani u povijesnim vrelima*, str. 28; Aeneae Silvii PICCOLOMINEI *Historia de Europa*, Basel 1551., str. 407: “In Bosnia (...) quamlurimum haeretici possunt, quos vocant Manichaeos, pessimum genus hominum, qui duo principia rerum produnt, alterum malorum, alterum bonorum. (...)”; Adriano van HECK (ed.), *Pii II Commentarii rerum memorabilium, que temporibus suis contingerunt*, I., str. 180: “regnum Bosne in montibus situm Rascianis Hungarisque coniuguntur. in eo multi sunt manichaei qui etsi christiani uideri uolunt longe tamen absunt a Christi lege, blasphemio et erroribus pleni, aduersus quos Aurelius Augustinus librum scripsit.” - Usp. francuski prijevod *Komentara* Pija II. pod naslovom: PIE II (Enea Silvio PICCOLOMINI), *Mémoires d'un pape de la renaissance*, (Vito CASTIGLIONE MINISCHETTI - Ivan CLOULAS, ed.), Tallandier, Paris 2001., str. 167.

²⁶ Npr. Aeneae Silvii PICCOLOMINEI *Historia de Europa*, str. 407.

²⁷ Usp. Franjo ŠANJEK, *Bosansko-humski krstjani u povijesnim vrelima*, str. 28-29; Srećko M. DŽAJA, *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine. Predemancipacijsko razdoblje 1463.-1804.*, Ziral, Mostar 21999., str. 254.

²⁸ Usp. Dominik MANDIĆ, *Bogomilska crkva bosanskih krstjana*, str. 506.

²⁹ Usp. Pejo ČOŠKOVIĆ, “Tomašev progon sljedbenika Crkve bosanske 1459.”, u: *Migracije i Bosna i Hercegovina*, Institut za istoriju - Institut za proučavanje nacionalnih odnosa, Sarajevo 1990., str. 45.

izdanja ovoga istoga djela, pa tako i u odlomku koji nas ovdje zanima.³⁰ Naime, starija izdanja su, nečijom omaškom koja je kasnije prepisivana, ispuštala “decim” iz latinske riječi “duodecim” pa je bilo ostalo samo “duo” te se tako, umjesto o 12.000 krštenih, pisalo o samo njih 2000. K tome, smatram da “quadraginta” u sljedećoj rečenici treba prevesti s 40.000 kao što je uradio Dominik Mandić, jer to proizlazi iz stilizacije latinskoga izvornika kojega se, zajedno s hrvatskim prijevodom, može naći u novoj Šanjekovoj knjizi.³¹ A u Šanjekovu doslovnom prijevodu na hrvatski taj odlomak glasi:

Bosanski kralj, gotovo istodobno dok se iskupljivao zbog predaje Smedereva Turcima, dokazujući svoju vjeru ili, kako mnogi drže, potaknut pohlepom, prisilio je manijehce kojih je bilo mnogo u njegovu kraljevstvu, da se iseše iz kraljevstva ostavljajući svoja dobra, ako ne prihvate Kristovo krštenje. Kršteno ih je oko dvanaest tisuća. Četrdeset ili nešto više, tvrdokornih u zabludi, pribjegli su bosanskom vojvodi Stjepanu, istomišljeniku u krivovjerju.³²

“Duo” umjesto “duodecim”, koje se pojavilo vrlo rano, zavelo je mnoge starije povjesničare pa tako i Farlatija koji, kao i svi drugi stručnjaci poslije njega sve do pojave kritičkoga teksta u Vatikanu 1984. god., piše o dvije tisuće onih koji su 1459. god. u Bosanskom Kraljevstvu napustili krivovjerje i prešli unutar granica Crkve. No, oslanjajući se na prijepis Piccolominijeva teksta u kojemu je “quadraginta” stajalo napisano na način kako je upravo predstavljen taj odlomak, kao dobar stari latinist, u istom tekstu Farlati Piccolominijevo “quadraginta” u sljedećoj rečenici razumije kao “četrdeset tisuća”.³³ Kao kad bi se na hrvatskom kazalo: “Dva-

³⁰ Usp. Adriano van HECK (ed.), *Pii II Commentarii rerum memorabilium, que temporibus suis contingerunt*, str. 316-317.

³¹ Usp. Franjo ŠANJEK, *Bosansko-humski krstjani u povijesnim vrelima*, str. 146-149.

³² Ovaj prijevod napravio je Franjo ŠANJEK, *Bosansko-humski krstjani u povijesnim vrelima*, str. 147. - Popravljeni latinski izvornik, prema Heckovu izdanju, koji Šanjek također donosi na prethodnoj stranici (str. 146) usporedno s hrvatskim prijevodom, glasi: “Rex Bosne sub idem fere tempus, ut piaculum tradite Turcis Sinderouie ac sue religionis fidem feceret siue, quod multi crediderunt, auaritie obtentu, manicheos, qui erant in regno suo quamplurimi, nisi baptismum Christi acciperent, e regno migrare coegit substantia relicta: duodecim circiter milia baptizati sunt; quadraginta [milia]* aut paulo plures pertinaciter errantes ad Stephanum Bosne duces, perfidie socium, confugere.” - Mislim da je iz ovoga jasno da bi jedino ispravno bilo spornu rečenicu prevesti s: “Kršteno ih je oko dvanaest tisuća, a oko četrdeset [tisuća]*, ili malo više, tvrdokornih u zabludi, pribjegli su bosanskom vojvodi Stjepanu, istomišljeniku u krivovjerju.” - NB! “Milia” i “tisuća” u uglatim zagradama sa znakom “*” su moji dodaci.

³³ Daniele FARLATI, *Illyricum sacrum*, na str. 73: “Quam sincero ardentisque studio haereseos extirpandae Stephanus flagraret, insigne documentum dedit anno 1459. cum edictis

naest tisuća ih se krstilo a četrdeset pobjeglo hercegu Stjepanu.” No, taj Farlatijev odlomak nisam pronašao naveden ni kod jednoga autora, koji se ovim pitanjem bavio, osim kod španjolskoga dominikanca Juana de Torquemada.³⁴

3.3. Tomasinijeva istraga o krivnji kralja Tomaša

Gotovo opće uvjerenje da se kralj Tomaš tajno dogovarao s Turcima potaklo je papu Pija II., dok je još boravio u Mantovi, da 18. siječnja 1460. godine piše svome legatu za Bosnu, hvarskomu biskupu Tomi.³⁵ Naime, kako izvještava Farlati, osim za pad Smedereva, Tomaša su optuživali da se priklonio Turcima, prekršio mir s hercegom Stjepanom i doveo Turke u hercegovu zemlju te naveo na te krajeve veliko zlo. K tome, nastavlja Pio II., kralj nastoji da hercegov grad Čačvina pripadne Turcima. Zato naređuje biskupu Tomi da marljivo provjeri istinitost ovih optužaba pa, ako nađe da su utemeljene, daje mu punu i slobodnu ovlast (*plenam & liberam tibi concedimus facultatem*) da kralja, i sve koji su mu u tome pomagali, udari kaznom izopćenja te da, ako nađe korisnim za kršćansku stvar, kaznom interdikta udari gradove i mjesta.³⁶ A sve one koji budu pogodeni ovim kaznama, tek nakon što se poprave i izvrše pokoru, od istih kazna može odriješiti samo Apostolska Stolica. Međutim, budući da su pisari ovoga pisma, adresirajući ga na biskupa Tomu, pogreškom izostavili formulaciju “Legati Sedis Apostolicae”, tj. legatu Apostolske Stolice, koja je

poenique gravissimis propositis jussit Patarenos omnes, aut regno universo excedere, aut catholicam religionem amplecti. Tradunt ad duo milia haereticorum ad ecclesiae finem confugisse; quadraginta vero milia carere patria maluisse, quam haeresi nuncium remittere; horum plerique receptum & perfugium praebuit Stephanus Cossacia dux Hercegovinae, quem frunt eadem Manichaeorum insania laborasse.”

³⁴ Usp. Juan de TORQUEMADA, *Symbolum pro informatione manichaeorum (El Bogomilismo en Bosnia)*, Edición crítica, introducción y notas por Nicolas LOPEZ MARTINEZ y Vicente PROAÑO GIL, Burgos 1958., str. 11.

³⁵ Daniele FARLATI, *Illyricum sacrum*, na str. 262 pogrešno kaže da je papa pisao Tomasiniju 15. veljače 1460.

³⁶ Cijelo pismo Pija II. biskupu Tomi nalazi se u Daniele FARLATI, *Illyricum sacrum*, str. 263; sažetak istoga pisma u Eusebius FERMENDŽIN, *Acta Bosnae*, str. 240-241. - U svom tumačenju ovoga pisma Farlati pogrešno kaže da je papa biskupa Tomu ovlastio da, ako se nakon provjere pokaže da su optužbe točne, kaznom interdikta udari kako kralja tako gradove i mjesta. Naime, u samom tekstu pisma jasno stoji da je za kralja i njegove pomagače bila predviđena mnogo teža kazna izopćenja iz Crkve a ne samo kazna interdikta. Naime, kazna izopćenja (ekskomunikacije) lišava kažnjenu osobu svih prava, pa i članstva, u Crkvi dok kazna interdikta osobi zabranjuje samo svako sudjelovanje u bogoštovnim činima a, ako je primijenjena na neko mjesto ili zgradu ili mjestu, kazna interdikta zabranjuje vršenje bogoštovnih čina u tim mjestima ili zgradama.

bila potrebna da bi Toma mogao valjano vršiti ove izvanredne ovlasti, papa mu je 15. travnja 1460., ali sada iz Siene, ponovno poslao isto pismo s kratkim dodatkom. U dodatku su navedene prethodno izostavljene riječi "Apostolicae Sedis legato" i naglašeno kako papa želi da se sve, što je naredeno u prethodnom pismu, marno provede.³⁷

Iako neki povjesničari smatraju da je biskup Toma "sigurno našao da kralj nije kriv, te da ga je uputio da pošalje poslanike papi, koji će ga uvjeriti i o nedužnosti njegovoj i njegovom pravovjerju",³⁸ ipak kraljeva posvećena nevinost ne proizlazi "sigurno" iz povijesnih dokumenata. Naime, biskup Toma je obavio svoj posao istražitelja i najvjerojatnije, u postojećim vrlo složenim prilikama, došao do zaključka, iako ne postoje dokumenti koji bi to "sigurno" dokazali, da Tomaševa krivnja nije onakva kako se pretpostavljalo te da bi bilo razborito da kralj pošalje svoje poslanike papi koji neka Piju II. obrazlože cijelu stvar. Ustvari, poznato je da su neki Tomaševi poslanici poslije toga zaista bili kod Pija II. o čemu svjedoči sâm papa 7. lipnja 1460. u svome pismu kralju Matijašu koje je poslao iz Petriolia. No, iako kazne, predviđene za možebitne krivce, vjerojatno nisu primijenjene jer ni optužbe nisu bile posvema utemeljene, u tome istome pismu, napisanome dakle nakon što su poslanici bili kod njega, Pio II. kaže da mu je poznato što je Stjepan Tomaš protiv Matijaša počinio te kako se širi glas da je Tomaš naškodio općoj kršćanskoj stvari. No, njegovi poslanici su opravdavali kralja tvrdnjom da pad Smedereva "nije posljedica zle volje nego nužde". Podsjetili su papu na Tomaševu dobru volju u promicanju prave vjere što je dokazano osobito njegovim progonom krivovjera. Tražili su da se nekoga pošalje u Bosnu da istraži cijeli slučaj ali, nastavlja Pio II., "na to nismo prisiljeni, jer, kako vidimo, misija našeg legata dobro se odvija". Ova posljednja rečenica očito se odnosi na već poslanoga biskupa Tomu čijim je djelovanjem, kao što se vidi, papa bio zadovoljan. Ta rečenica je dragocjena također jer otklanja svaku napast poistovjećivanja Tomaševa poslanstva, koje je sudjelovalo na saboru u Mantovi nekoliko mjeseci prije toga, i ovoga poslanstva u proljeće 1460. god. Uglavnom, ovakva reakcija iz Bosanskoga Kraljevstva, koja se sastojala u slanju poslanika, izgleda da je zadovoljila Pija II. pa je, na zamolbu Tomaševih izaslanika, kako obavještava Matijaša u spomenutome pismu, ozbiljno raz-

³⁷ Usp. Daniele FARLATI, *Illyricum sacrum*, str. 263. - Nakon ponovljenoga teksta pisma Pio II. je dodao: "Volumus igitur ac tuae fraternitati per praesentes iterum committimus, & mandamus, ut omnia & singula in dicto Brevi contenta diligenter exequi studeas; non obstante quod in ejus superscriptione posita non sint illa verba, *Apostolicae Sedis legato*, aliis in contrarium facientibus quibuscumque." Usp. također Eusebius FERMENDŽIN, *Acta Bosnae*, str. 240.

³⁸ Marko PEROJEVIĆ, "Stjepan Tomaš Ostojić", str. 550.

mišljao o utemeljenju novih biskupija u ovome kraljevstvu. Zapravo Matijaš je bio saznao da su ovi poslanici bili kod pape i tražili osnivanje biskupija u svome kraljevstvu pa je Piju II. izrazio zabrinutost da će im papa olako dati vlastite biskupe a Tomašu krunu. Na to mu je Pio II. odgovorio:

Iz pisma, koje smo nedavno primili, čini se da je vaša visost zabrinuta da ne bismo, zbog dolaska bosanskih poslanika ovamo, olako dopustili vlastite biskupe i dali krunu kralju Tomašu. [Vaša visost] vjeruje da se svim tim pokušava prekriti sramota njegove izdaje. Mi pak, predragi sine, nismo neupućeni u te stvari, niti popustljivi, da i sami ne razmišljamo kakve bi daljnje posljedice iz takva odobrenja mogle nastati. Poznato nam je što je spomenuti Tomaš protiv tvoje prečasnosti počinio i, kako se glas širi, da je time naškodio općoj kršćanskoj stvari. Znamo da treba temeljito razmisliti o ponovnom postavljanju biskupa tamo gdje ih nema. Isto se tako dobro sjećamo da su *tu istu krunu više puta [Bošnjani] tražili od naših prethodnika, ali tom zahtjevu nije nikad bilo udovoljeno*, pa ako bismo se iz bilo kojeg razloga bili odlučili da krunu ipak dadnemo, ne bismo to nikad učinili bez poštovanja prema tebi i bez tvoga pristanka, koji polažeš pravo na nju. *Bosanski poslanici krunu nisu ni jednom riječju spomenuli*; pokušavali su samo opravdati kralja, tvrdeći da ono što se dogodilo sa Smederevom [predaja Smedereva Turcima 1459. godine] nije posljedica zle volje nego nužde; osim toga upinjali su se da dokažu kraljevu dobru volju u promicanju prave vjere, a osobito su se pozivali na to da je kralj protjerao iz cijeloga svog područja pogubne patarene. *Biskupe su, priznati nam je, uporno zahtijevali*. Posebice su tražili, da se dostojimo koga od naših onamo poslati, koji bi pažljivo i istinito ispitao što je kralj počinio i što on zapravo traži. Ali na to nismo prisiljeni, jer, kako vidimo, misija našeg legata dobro se odvija; on je poslan ne da odobrava, nego da sastavi izvješće. Pobrinut ćemo se da legatovo izvješće, ma kakvo bilo, ne ostane nepoznato tvojoj visosti. Ostajemo odani tebi i tvome kraljevstvu, pa nije potrebno da strahuješ da će Apostolska Stolica nešto odobriti što se Bogu ne bi svidjelo ili bi moglo biti na bilo koji način štetno; imaš Papu, koji se zauzima za ono što je pravedno i koji se trsi da svačije pravo bude sačuvano (...).³⁹

Istoga 7. lipnja pisao je Pio II. i kardinalu Ivanu Carvajalu, svome legatu u Ugarskoj. Tražio je od njega da umiri kralja Matijaša, da Rim toč-

³⁹ Vilmos FRAKNÓI (ed.), *Mathiae Corvini Hungariae regis Epistolae ad Romanos Pontifices datae et ab eis acceptae 1458-1490*, Budimpešta 1891. (Mon. Vat. hist. regni Hung. ill. 1/6.) br. X., str. 14, br. 1047-1049. - Citirano, zajedno s kurzivima, prema: Srećko M. DŽAJA, *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine*, str. 245-246. - Jedan dio ovoga pisma, u malo drukčijem hrvatskom prijevodu, objavljen je u: Marko PEROJEVIĆ, "Stjepan Tomaš Ostojić", str. 551. - Nije jasna tvrdnja zašto bi Pio II. manipulirao činjenicama kad tvrdi da bosanski poslanici ovaj put nisu tražili krunu već samo biskupe. Usp. Srećko M. DŽAJA, *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine*, str. 246.

no izvijesti o stvarnim prilikama i o bosanskom kralju te da naredi hercegu Stjepanu da u svoju zemlju ne prima patarena koje bosanski kralj tjera.⁴⁰

3.4. Kalež i pokaznica biskupa Tomasinija

Prema onome što se zna, zaduženje, koje je Tomasini dobio u prvoj polovici 1460. god., bila je posljednja velika zadaća koju je papa povjerio ovome hvarskom biskupu koji je službu papinskoga legata u Bosanskom Kraljevstvu obavljao više od dva desetljeća. Naime, 23. ožujka 1461., tj. nekoliko mjeseci prije smrti Stjepana Tomaša, kao novi papinski legat u ovom kraljevstvu pojavljuje se splitski nadbiskup Lovro kojemu toga dana papa Pio II. povjerava zadaću da posvuda proglasi križarsku bulu ako Turci napadnu kraljevstvo Stjepana Tomaša ili vojvodinu hercega Stjepana.⁴¹ Ovaj podatak bi mogao biti važan kako bi se nešto više moglo pojasniti podrijetlo jednoga kaleža i jedne pokaznice koje se čuvaju u Biskupskom muzeju u Hvaru. Ta dva stalna eksponata ovoga muzeja, koje sam fotografirao u kolovozu 2003. god., nazvani su "Kalež biskupa Tomasinija" i "Pokaznica biskupa Tomasinija". U vodiču kroz hvarsku katedralu i Muzej stoji napisano: "Kalež i pokaznica su dio ostavštine biskupa Tomasinija koje mu je poklonio kralj Tomašević."⁴² Međutim, na kartonima koji stoje uz ove eksponate u vitrini stoji napisano da su oni dar kralja Stjepana Tomaša. K tome, nasuprot mišljenju da je na podnožju pokaznice utisnut grb kraja Stjepana Tomaševića,⁴³ u Hvaru vlada mišljenje da je to grb biskupa Tomasinija⁴⁴ a ne grb kralja Stjepana Tomaševića.

⁴⁰ Usp. Augustin THEINER, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*, II., str. 359; Eusebius FERMENDŽIN, *Acta Bosnae*, str. 241: "Pius PP. II. cardinali s. Angeli significat, se non aliter de rege Bosnae sentire, quam ipse cardinalis. 'Duci vero Stephano de non recipiendis Patarenis mandatum dedisse...'"

⁴¹ Usp. Augustin Theiner, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*, II., str. 374; Eusebius FERMENDŽIN, *Acta Bosnae*, str. 242.

⁴² *Katedrala - Biskupski muzej*, Biskupski ordinarijat Hvar, Zagreb 1979., str. 13.

⁴³ Usp. Stjepan KRASIĆ, "Djelovanje dominikanaca u srednjem vijeku", str. 219, bilješka 210.

⁴⁴ Usp. *Katedrala - Biskupski muzej*, str. 13: "Pokaznica iz 15. st. s visokim ukrašenim podnožjem na kojem se nalazi grb biskupa Tome Tomasinija, stilski pripada onoj vrsti gotičkih pokaznica koje su zadržale bujnost i minucioznost kasnogotičke dekoracije, ali su svojom okruglom formom prilagodile oblik namjeni i time anticipirale renesansu." S druge strane, na istoj stranici za kalež se veli: "Gotički kalež iz 15. st. stilski je veoma blizak pokaznici, premda je bujnost kasnogotičke dekoracije donekle ublažena i smirena."

Kalež i pokaznica biskupa Tomasinja
(Biskupski muzej u Hvaru, kolovoz 2003.)

Sve ovo spominjem prije svega da se još jednom podsjeti na ove rijetke, ali vrlo dragocjene spomenike hrvatske i katoličke daleke prošlosti u BiH. S druge strane, bilo bi potrebno da pozvani stručnjaci riješe dileme: čiji je grb na podnožju pokaznice, Tomasinijev ili Tomaševićev te koji je kralj darovao kalež i pokaznicu biskupu Tomasiniju: Tomaš ili Tomašević. A sa svoje strane želim postaviti radnu tezu koja se čini vrlo mogućom. Naime, u odgovaranju na postavljeno pitanje treba početi od istine da je kralj Tomaš bio vrlo zadovoljan Tomasinijevim dugogodišnjim djelovanjem u njegovu kraljevstvu. To naročito vrijedi za godine 1459., 1460. i početak 1461. kad je Tomaš imao velike probleme s Rimom a koji su, zahvaljujući Tomasinijevu posredovanju, rješavani uglavnom na njegovo zadovoljstvo. Stoga, zar nije moguće da je, početkom 1461. god., prije negoli je splitski nadbiskup Lovro započeo svoju službu papinskoga legata, upravo zadovoljni kralj Tomaš, jer je imao mnogo razloga za to, obdario kaležom i pokaznicom odlazećega legata, hvarskoga biskupa!? Posebice ako je grb na pokaznici stvarno Tomasinijev a ne Tomaševićev?⁴⁵

⁴⁵ Posredovanjem generalnoga vikara u Hvaru mons. Josipa Mihovilovića, gđa Mirjana Kolumbić Šćepanović, koja je pisala tekst vodiča kroz Muzej, poručila mi je 19. rujna 2003. da je u njezinu tekstu, kao darovatelj kaleža i pokaznice, pogrešno otisnut Tomašević umjesto Tomaš.

3.5. Pokušaji pomirenja kralja Tomaša i hercega Stjepana

Poslije preuzimanja Smedereva Turci su nastavili prodirati u istočne dijelove Bosne i zauzimati neka mjesta a u travnju 1460. god. primorali su kralja Tomaša da im dopusti prolaz kroza svoju kraljevinu kako bi mogli napadati Slavoniju. Poslije toga, uvidjevši svu opasnost, kralj je zatražio pomoć od Venecije. Tamo je spremio poslanstvo koje je predvodio ninski biskup Božo. Ovo poslanstvo je u kraljevo ime Mletačkoj Republici čak ponudilo da preuzme kraljevstvo ili, ako joj to ne odgovara, da kralju Tomašu pomognu slanjem vojske i oružja te da mu dopuste, ako zatreba, na njihovo područje smjesti vlastitu obitelj, odnosno, ako nastupe velike nevolje, da se i sam tamo mogne skloniti. Na ove ponude odgovorila je Venecija 10. studenoga da ne prima Tomaševa kraljevstva, ali da se nada da će on uspjeti održati svoje kraljevstvo te mu stoga dopušta da može uzeti oružja u mletačkim mjestima. Dopustili su mu da se, u slučaju nevolje, može skloniti na njihovo područje te mu poručili da bi bilo vrlo korisno da se izmiri sa svojim puncem hercegom Stjepanom.⁴⁶

Turci su već u studenome 1459. i početkom 1460. god. provalili i u Hercegovinu, opljačkali je i dijelom spalili. Stoga je i herceg Stjepan 26. veljače 1460. god. također obavijestio Mletačku Republiku o turskoj opasnosti i zatražio pomoć od nje. Njemu su dopustili da se u slučaju pogibelji može skloniti na otok Hvar i "bratski" preporučili da se, radi zajedničkoga dobra, pomiri s kraljem Tomašom⁴⁷ s kojim je u to vrijeme bio u velikoj zavadi oko nasljedstva bana Petra Talovca u Cetinskoj krajini.⁴⁸ Naime, njima dvojici posebice je bila zanimljiva utvrda Čačvina s lijeve strane Cetine nedaleko od Trilja.

No, usprkos pozivima na pomirenje koji su dolazili i s drugih strana, herceg i kralj, iako punac i zet, toliko su se međusobno mrzili da su i jedan i drugi više voljeli da sporna Čačvina pripadne Turcima negoli jednome od njih.⁴⁹ Čak ni propast koja im je prijetila nije mogla ugasiti njihovu zaslijepljenu mržnju. Stoga je Mletačka Republika 7. siječnja 1461. obojici poslala poslanika s nakanom da ih pomiri. U poruci koju je nosio, između ostaloga, stajalo je:

⁴⁶ Usp. Marko PEROJEVIĆ, "Stjepan Tomaš Ostojić", str. 550; Milko BRKOVIĆ, *Srednjovjekovna Bosna i Hum*, str. 49-50.

⁴⁷ Usp. Šime LJUBIĆ (skupio), *Listine o odnošajih između južnoga slavenstva i Mletačke Republike*, str. 105-108.

⁴⁸ Usp. Salih JALIMAN - Midhat SPAHIĆ, "Odnos srednjovjekovne Bosne i Cetinske krajine u vrijeme kralja Stjepana Tomaša", u: *Zbornik radova - 3*, Univerzitet u Tuzli, Tuzla 2001., str. 89-90.

⁴⁹ Usp. Marko PEROJEVIĆ, "Stjepan Tomaš Ostojić", str. 552.

Nema sumnje da će postojeća razmirica između svijetloga gospodina kralja bosanskoga i hercega Stjepana sv. Save, ako se ne nagode i združe dva rečena gospodina u svrhu spasa i održanja obojice, biti uzrok propasti i rasula države obojice, kao što se dogodilo despotu od Moreje. Ako se to dogodi, osim pogibelji čitavoga kršćanstva, lako se može pojmiti u kakovu će se stanju naći naša Dalmacija. I s toga treba uložiti sve sile, da se spomenuta dva gospodina među sobom sporazumuju i da se oba upozore na njihovo vlastito spasenje.⁵⁰

Na žalost, ni nakon ove poruke nije uslijedilo pomirenje dvojice najuglednijih i najmoćnijih ljudi u Bosanskom Kraljevstvu, kralja i hercega. No, kad je turska opasnost zaprijetila katastrofom, polovicom veljače 1461. god. herceg Stjepan šalje poslanike u Mletke i javlja da su prilike takve da će ga Turci "proždrijeti" te moli Mlečane da mu dopuste skloniti se na njihovo područje kamo god u neku utvrdu na otoku, ili na Hvar ili Brač. Venecija je već 26. veljače pozitivno odgovorila na njegovu molbu te mu dopustila da se može s obitelji i dobrima skloniti na neki otok i venecijanska mjesta, također na Hvar. Ipak, savjetuju hercegu Stjepanu, najkorisnije bi mu bilo protiv turske opasnosti da se pomiri s kraljem. Obavještavaju ga da će turskom sultanu spremati poslanstvo sa zamolbom da ima obzira prema hercegu te da podržavaju njegovo stanovište u nastojanjima oko Čačvine, a protiv pretenzija turskoga cara i nekih domaćih velikaša.⁵¹ No, na žalost, ni ovaj poziv na pomirenje, tako izgleda, nije urodio plodom.

3.6. Papa Pio II. i priprava križarske vojne

Papa Pio II. je pozorno slijedio sve što se događa na istočnoj strani Jadrana. Istovremeno kralj Tomaš je s papinskim dvorom u vrlo živoj korespondenciji. Tako samo nekoliko tjedana poslije ovih kontakata kralja i hercega s Venecijom, 23. ožujka 1461. Pio II., iz Rima gdje se sada nalazio, vjerojatno na zamolbu samoga kralja i preporuku dosadašnjega papinskoga legata Tomasinja, ponavlja privilegije dobivanja oprosta onima koji pohode crkvu sv. Katarine u Jajcu u kojoj se, kako veli, "prema uvjerenju naroda" čuva tijelo sv. Luke evanđelista i događaju brojna

⁵⁰ Šime LJUBIĆ (skupio), *Listine o odnošajih između južnoga slavenstva i Mletačke Republike*, str. 164-165. Citirano prema Marko PEROJEVIĆ, "Stjepan Tomaš Ostojčić", str. 552. - Usp. također Eusebius FERMENDŽIN, *Acta Bosnae*, str. 242: "Eligitur orator ad regem Bossine et Stephanum ducem s. Savae, ut eos ad pacem disponat, nam žnisi componantur et uniantur... erit causa perditionis et eversiois status utriusque..."

⁵¹ Usp. Šime LJUBIĆ (skupio), *Listine o odnošajih između južnoga slavenstva i Mletačke Republike*, str. 165; Eusebius FERMENDŽIN, *Acta Bosnae*, str. 242

čudesa.⁵² Ovdje treba primijetiti da se, za razliku od dokumenta iz 1458. god., kojim je isti papa istoj crkvi u Jajcu dao privilegij dobivanja oprosta, sada spominju moći sv. Luke. Radi se o tome da je despotica Mara, žena budućega kralja Stjepana Tomaševića, kad je došla u Bosnu, sa sobom donijela te moći s tvrdnjom da se radi o dijelovima tijela sv. Luke poslije čega se onda proširilo ovo uvjerenje.⁵³ Istoga 23. ožujka, jednakim privilegijima je Pio II. obdario i crkvu sv. Jurja u Tešnju koju je utemeljio i podigao Radivoj Krstić⁵⁴ te dopustio kralju Tomašu posjedovati prijenosni oltar kako bi za njega mogla biti služena sveta misa prije svađu.⁵⁵ I nema nikakva razloga sumnjati da je sve ovo tražio sam kralj.

Istoga 23. ožujka 1461. Pio II. je pisao splitskom nadbiskupu Lovri, svome novom legatu u Bosni, da posvuda proglasi bulu za pokretanje križarske vojne ako bi Turci napali Tomaševo kraljevstvo ili hercegovu vojvodinu.⁵⁶ S obzirom da su svi ovi dokumenti potpisani istoga dana, postoje opravdani razlozi za pretpostavku da je i davanje privilegija dobivanja oprosta crkvama u Jajcu i Tešnju bilo u službi prikupljanja priloga za podršku moguće križarske vojne.

⁵² Usp. Augustin THEINER, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*, II., str. 373; Eusebius FERMENDŽIN, *Acta Bosnae*, str. 243: "Pius PP. II. omnibus fidelibus ecclesiam s. Catharinae in Jajce dioces. bosnen. visitantibus indulgentias concedit, in qua 'populorum opinione' tenetur 'sancti Luce evangeliste corpus ... servari et multis sepe numero clarere miraculis'."

⁵³ Usp. Juraj KUJUNDŽIĆ, "Srednjovjekovne crkve u Jajcu", u: Dobri Pastir (Sarajevo, 1972.), str. 273-282; Krunoslav DRAGANOVIĆ, *Katarina Kosača bosanska kraljica. Prigodom 500 - godišnjice njezine smrti (25. X. 1478.)*, Vrelo života, Sarajevo 1978., str. 33. - U Jajcu su u ovo vrijeme postojale dvije crkve: samostanska crkva sv. Marije i crkva sv. Luke. Draganović za Kujundžića kaže (str. 33) da "jasno rješava poteškoće nastale uslijed međusobnog brkanja tih crkava i uslijed netočnog tumačenja dokumenata". - O tome piše i Dominik MANDIĆ, *Etnička povijest Bosne i Hercegovine*, str. 105.

⁵⁴ Usp. Augustin THEINER, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*, II., str. 373; Eusebius FERMENDŽIN, *Acta Bosnae*, str. 242: "Pius PP. II. omnibus fidelibus ecclesiam 's. Georgii in Thesagy (Tešanj) ordin. s. Francisci, bosnen. dioces. ... quam nobilis vir Radivoi Charstich... fundavit et erexit', visitantibus et adiuvantibus indulgentias elargitur."

⁵⁵ Usp. Augustin THEINER, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*, II., str. 375; Eusebius FERMENDŽIN, *Acta Bosnae*, str. 242: "Pius PP. II. Stephano, regi Bosnae, concedit altare portatile et ut sibi sacrum ante lucem celebrare facere possit."

⁵⁶ Usp. Augustin THEINER, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*, II., str. 374; Eusebius FERMENDŽIN, *Acta Bosnae*, str. 242: "Pius PP. II. Laurentio, archiepiscopo spalatensi, apostolicae sedis in regno Bosnae legato, ut bulam Cruciate, si Turca regnum vel ducatum Bosnae invaderet, ubique promulget."

3.7. Tri ugledna krstjanina u Rimu

Istovremeno s ovim događanjima tekao je progon krstjana jer je bilo onih koji u se opirali. A kao dokaz da njegovo kraljevstvo mora biti katoličko, Tomaš je uhvatio trojicu od najuglednijih bosanskih velikaša, sljedbenika ove krivovjerne zajednice, te ih u travnju 1461. god. svezane poslao u Rim.⁵⁷ Zadaću da ih predvede papi Piju II. povjerio je ninskom biskupu Boži (Natalis de Venetiis, 1436.-1462.) a morali su se ili obratiti ili biti kažnjeni.⁵⁸ Ti krstjanski prvaci bili su Juraj Kučinić, Stojsav Tvrtković i Radmilo Vječinić.⁵⁹ U Rimu su bili raspoređeni po samostanima i povjereni trojici kardinala koji su ih neko vrijeme poučavali u katoličkom nauku. Nakon što su bili poučeni u katoličkoj vjeri, trojica privedenih krstjana odrekli su se pedeset zabluda, koje su se pripisivale njihovoj sljedbi. Učinili su to prema abjuraciji koju je sastavio kardinal Juan de Torquemada, jedan od ponajboljih teologa onoga vremena i poznati stručnjak za hereze.⁶⁰ Bilo je to 14. svibnja 1461. u crkvi sv. Petra pred samim papom Pijom II.⁶¹

⁵⁷ Ovaj podatak se nalazi kod Marka PEROJEVIĆA, "Stjepan Tomaš Ostojić", str. 552. - Juan de TORQUEMADA, *Symbolum pro informatione manichaeorum*, str. 11 misli da su trojica krstjana poslana u Rim zbog događanja na saboru u Mantovi, tj. poslije toga sabora: "Por entonces, es decir, a raíz de la dieta de Mantua, tres destacados herejes, miembros ilustres de la nobleza bosniaca, que se resistieron a la conversión decretada, fueron apresados y enviados a Roma a cargo del obispo de Nin (Dalmacia), Natal II."

⁵⁸ Usp. Daniele FARLATI, *Illyricum sacrum*, str. 223. Na ovoj istoj stranici Farlati netočno tvrdi da ih je biskup Božo doveo u Rim već 1459. god. Jednak podatak ima i Orbini od kojega ga preuzima Marko PEROJEVIĆ, "Stjepan Tomaš Ostojić", str. 550, bilješka 188.

⁵⁹ Kod različitih autora može se naći nekoliko načina ispisivanja imena ove trojice krstjana. Tako Franjo ŠANJEK, *Bosansko-humski krstjani u povijesnim vrelima*, na str. 30 piše: Stojsav Tvrtković i Radmilo Vječinić a na str.146: Stojsav Tvrtković i Radmio Vjenčinić. - Dominik MANDIĆ, *Bogomilska crkva bosanskih krstjana*, na str. 43 zna za Đuru Kučinića, Stojsava Tvrtkovića i Radmila Vjenčinića. - Juan de TORQUEMADA, *Symbolum pro informatione manichaeorum*, na str. 11 preuzima od J. A. Ilića, koji je na njemačkom objavio raspravu o bogomilima (*Die Bogomilen in ihrer geschichtlichen Entwicklung*, Bern 1923.), sljedeću transkripciju: Georg Kucinic, Stojsav Turtkovic i Radovan Viencinic. - Dragutin KAMBER, "Kardinal Torquemada i tri bosanska bogomila (1461)", u: *Croatia sacra* 3/1932., na str. 33 piše: Đuro Kučinić, Stojšan Tvrtković i Radmilo Voćinić. - Eusebius FERMENDŽIN, *Acta Bosnae*, na str. 243, preuzimajući dva različita dokumenta iz 1461. god., na dva načina ispisuje imena ove trojice: 1) Georgius Chuchignich, Stoysauus Turthchouich i Radmilus Vecichnich; 2) s imenima u akuzativu: Georgium "Cuchignich", Stoysaum "Turtchouich" i Radomilum "Venchinich".

⁶⁰ Usp. Juan de TORQUEMADA, *Symbolum pro informatione manichaeorum*, str. 38.

⁶¹ Usp. Dragutin KAMBER, "Kardinal Torquemada i tri bosanska bogomila (1461)", str. 33; Franjo ŠANJEK, *Bosansko-humski krstjani u povijesnim vrelima*, str. 29-30 i 146.

Kardinal Torquemada je, koji je tada imao sedamdeset i tri godine, kako sâm kaže u uvodu koji adresira na samoga papu, sastavio svoj *Symbolum pro informatione manichaeorum [regni Bosnae]*. Učinio je to nakon što je više puta razgovarao s trojicom krstjana ali i na temelju izvještaja koje je, kako veli, dobio od nekih redovnika iz Bosne. Povjesničari su dugo ovu formulaciju tumačili kao da bi se sigurno odnosila na franjevce⁶² iako nikako nije isključeno da su to mogli biti dominikanci koji su se malo prije toga, nakon više od jednoga stoljeća, pod vodstvom Ivana Uljarovića, ponovno bili pojavili u Bosni. Dapače! Postoje pouzdani izvori, kako proizlazi iz novijih studija, koji navode da su upravo dominikanci, uz privolu kralja Stjepana Tomaša, poslali u Rim trojicu spomenutih krstjana.⁶³ Osim što se, kao na jedan od svojih izvora, u dijelu kojim dokazuje krivovjerje krstjana, Torquemada poziva na redovnike iz Bosanskoga Kraljevstva, on je svoj *Symbolum* izradio također, naročito u dijelu kojim utvrđuje pravovjeran nauk, pozivanjem na crkveno učiteljstvo i dokazane teologe.

3.7.1. Torquemadin *Symbolum pro informatione manichaeorum*

Tekst Torquemadine ispovijesti vjere podijeljen je u pedeset točaka. U svakoj od njih je posebno ispovjedena po jedna istina vjere, čime se odricalo suprotnoga vjerovanja.

U dokazivanju katoličkoga vjerovanja i pobijanju manihejskih zabluda Torquemada se služio dokazima iz razuma, iz Svetoga Pisma Staroga i Novoga zavjeta, uglednih teologa i crkvenoga zakonodavstva.

Torquemada, koji ove krivovjerce naziva manihejcima, na početku svake točke ukratko donosi po jednu istinu katoličke vjere, koju želi objasniti u tome poglavlju, dok njoj suprotna manihejska zabluda dokazuje heretika.

S obzirom da je ovaj tekst više puta objavljen,⁶⁴ a donose ga također Nicolas Lopez Martinez i Vicente Proaño Gil,⁶⁵ lako ga je konzultirati. U svoje vrijeme Dragutin Kamber je objavio tekst cijele ispovijesti vjere na latinskom i vrlo jednostavno i ukratko na hrvatskom nabrojao svih pedeset

⁶² Usp. npr. Dragutin KNIEWALD, *Vjerodostojnost latinskih izvora o bosanskim krstjanima*, JAZU, Zagreb 1949., str. 66.

⁶³ Usp. Stjepan KRASIĆ, "Djelovanje dominikanaca u srednjem vijeku", str. 222-224; Salih JALIMAN, *Historija bosanskih bogomila*, Demus, Tuzla 2002., str. 99-100.

⁶⁴ Usp. Juan de TORQUEMADA, *Symbolum pro informatione manichaeorum*, str. 29-33.

⁶⁵ Usp. *isto*, str. 37-130.

zabluda⁶⁶ koje će ovdje biti predstavljene u proširenom obliku s nastojanjem da se u formulacijama ostane što bliže latinskom izvorniku.

3.7.2. Pedeset katoličkih istina i pedeset krstjanskih zabluda

U prvoj točki objašnjava se vjerska istina da je samo jedan pravi Bog, vječan, beskrajn, svemoćan, nepromjenjiv, nespoznatljiv i posvema jednostavan te se time odriče vjerovanja da postoje dva Boga.

U drugoj se naučava kako je jedno počelo svega, stvoritelj svega, protiv nauka o dva počela, boga svjetla i boga tame.

Na trećem mjestu iskazana je vjera da je Bog duhove stvorio kao dobre a da su neki, čiji je vođa Lucifer, padom postali zli nasuprot krstjanskom vjerovanju da zli dusi nisu padom postali zli nego da su takvima stvoreni.

Potom se veli da je Lucifer, nakon što je sagriješio, zajedno s drugim otpalima, protjeran s nebesa i na nebesa nikada više nije uskrsnuo nasuprot krivovjernom nauku da je Lucifer uzašao na nebo, tamo se borio s Bogom i odatle sebi odveo mnoge anđele.

Na petom mjestu ispovijeda se vjera da ljudske duše nisu demoni koji su otpali s nebesa i zatvoreni u ljudska tijela nego da ih je Bog stvorio i ljudskim tijelima u času njihova nastanka udahnuo suprotiva heretičkom naučavanju da su ljudske duše demoni zatvoreni u ljudska tijela.

Katolička Crkva vjeruje da se demoni nikako ne mogu spasiti po pokori dok su krstjani vjerovali da će se demoni, zatvoreni u ljudska tijela, ponovno vratiti u nebo po krstu, čišćenju i pokori.

Rimska Crkva vjeruje da je jedan istiniti Bog autor Staroga i Novoga zavjeta nasuprot herezi da je bog tame tvorac Staroga zavjeta i starozavjetnih knjiga.

Osma po redu ispovjedena istina jest da je anđeo, koji se ukazao Mojsiju na brdu Sinaj i po kojemu je Bog govorio Mojsiju, bio dobar anđeo a protiv uvjerenja da je taj anđeo bio zao.

Na devetom mjestu kaže se da Katolička Crkva zahtijeva od vjernika poštovanje cijeloga Novoga zavjeta budući da manihejci ne prihvaćaju dio Novoga zavjeta jer niječu da je žena rodila Isusa i ne priznaju njegovu genealogiju.

Katolička Crkva, kaže se na desetom mjestu, patrijarhe i proroke Staroga zavjeta smatra dobrima, slavnima i preporuča ih dok manihejci osuđuju patrijarhe i proroke Staroga zavjeta.

⁶⁶ Usp. Dragutin KAMBER, "Kardinal Torquemada i tri bosanska bogomila (1461)", str. 28-30. - Popis zabluda na latinskom jeziku donosi također Dragutin KNIEWALD, *Vjerodostojnost latinskih izvora*, str. 68-71.

Katolici vjeruju da je Ivan Krstitelj dobar i svet bio i jest dok manihejci osuđuju Ivana Krstitelja i tvrde da nema vraga u paklu koji je gori od njega.

Katolička je vjera da je Adam, zbog prekršaja Božje zapovijedi, protjeran iz raja dok krstjani vjeruju da je drvo spoznaje dobra i zla bila sama Eva a Adam da je sagriješio tjelesnim općenjem s njom te da je zbog toga protjeran iz raja.

Trinaesta vjerska istina, koju izlaže Torquemada, jest da Blažena Marija nije bila anđeo nego žena koja je kao djevica začela i kao djevica rodila a protiv hereze da je Majka Božja bila anđeo a ne žena.

Na četrnaestom mjestu ispovijeda se katolička vjera da je Sin Božji, radi spasenja ljudskoga roda, uzeo pravu i potpunu ljudsku narav, tj. pravu tijelo i pravu razumsku dušu, te se osuđuje krivi nauk da je Krist imao samo prividno tijelo.

Katolička Crkva vjeruje da je Sin Božji, radi spasenja ljudskoga roda, zaista trpio i umro, zaista uskrsnuo i sišao nad pakao i potom uskrsnuo na nebesa dok manihejci sve to niječu.

Šesnaesta istina glasi: jedna je opća Crkva vjernika izvan koje se nitko ne spašava dok su manihejci naučavali da je kod njih prava Crkva.

Nasuprot katoličkoj vjeri, da je Rimski prvosvećenik glava i upravitelj cijele opće Crkve te namjesnik Kristov, manihejci drže da su oni nasljednici apostola a njihov herezizarha biskup Crkve Božje, i namjesnik i nasljednik Petrov.

Osamnaesta vjerska istina glasi: Rimaska Crkva je sveta po Kristovoj vjeri i autoritetu prelata i trajat će sve do kraja svijeta dok manihejci smatraju da je Rimaska Crkva osuđena i izopćena.

Katolička je istina da je cjelovitu Kristovu vjeru, jednu i nezabludivu, uvijek čuvao blaženi Petar na Apostolskoj Stolici dok su manihejci vjerovali da su pape od Petra do Silvestra bili njihovi a da je Silvestar prvi koji je otpao od njih.

Na dvadesetomu mjestu kaže se da Katolička Crkva smatra prikladnim da se Bogu grade, prikazuju i posvećuju materijalne crkve i hramovi u kojima okupljeni kršćanski narod pristupa pobožnim molitvama, sluša prikladno propovijedanje Riječi i pobožno prima crkvene sakramente jer su manihejci držali da su zidane crkve sinagoge sotone a oni, koji se u njima mole, da su idolopoklonici.

U Crkvi se treba štovati slike Kristove, Blažene Djevice i svetaca te kršćani, koji ih časte, ne čine nikakvu idololatriju dok su manihejci naučavali da štovanje slika predstavlja upravo čin idololatrije.

Protiv katoličke vjere da u Crkvi treba častiti znak križa na kojemu je spas svijeta visio, manihejci su vjerovali da je križ vražji znak.

Na sljedećem mjestu kaže Troquemada kako katolici vjeruju da je vrlo prikladno da u Crkvi spremni zborovi, također i pjesmom, izriču pohvale Bogu te se time odbacuje propovijedanje manihejaca da su molitva časoslova, pohvale i crkvene pjesme protiv evanđelja u kojemu Isus, kako smatraju manihejci, poučava učenike da kratko mole i obavljaju samo nedjeljnu molitvu.

U Katoličkoj Crkvi časti se relikvije svetaca koje su odobrene autoritetom Rimskoga prvosvećenika dok manihejci čašćenje relikvija ismjehuju i osuđuju.

U dvadeset petoj točki ponavlja se katoličko uvjerenje da u Crkvi treba častiti Blaženu Djevicu i svece čime se osuđuje krstjansko ismjehtavanje štovanja svetaca i Blažene Djevice jer smatraju da se treba klanjati samo Bogu.

U katoličkoj vjeri ne može se kultom *latrae* iskazivati počast ni jednom anđelu ni čovjeku a manihejski starješine daju da se narod njima klanja kazujući da su sveti i bez ikakva grijeha te da imaju Duha Svetoga u sebi.

Katolička je vjera da je Bog ustanovio sakramente kao neku vrstu lijekova u kojima se, pod vidljivim likom, dijeli božanska milost i spasenje onima koji ih dostojno primaju dok manihejci odbacuju sakramente.

Rimska Crkva vjeruje i naučava da se mora vjerovati da postoji pravo krštenje, bez kojega se nitko ispravno ne oživljava u duhovni život, i da se dijeli u Crkvi vodom i zazivanjem svetoga i jedinoga Trojstva, tj. Oca, Sina i Duha Svetoga, te se osuđuje nauk manihejaca prema kojemu krštenje vodom nije ništa drugo doli Ivanovo krštenje po kojemu se nitko ne može spasiti.

Sljedeća točka ispovijeda katoličku vjeru da krštenje, koje je ustanovio Krist za spasenje, mora biti obavljeno vodom čime se odbacuje manihejska hereza da se Isusovo krštenje sastoji od polaganja knjiga evanđelja na prsi i polaganja ruku.

Trideseta katolička istina, koja je ispovjedena, glasi: ni po jednom drugom krštenju ne može se postići spasenje osim po Kristovu krštenju koje se prima činom ili željom a čini se vodom i evanđeoskim riječima se posvećuje. Time se odbacuje manihejsko vjerovanje da se po njihovu krštenju postizava otpuštenje grijeha i postaje svet kao blaženi Petar.

Sljedeća točka ispovijeda katoličku vjeru da se krštenje, koje se u Crkvi podjeljuje vodom i zazivanjem Presvetoga Trojstva, daje ne samo odraslima, nego i djeci, za vječno spasenje dok su manihejci naučavali da se dijete ne može spasiti dok ne dođe u doba uporabe razuma. Ovu zabludu Torquemada naziva "error pessimus" jer djeci ne dopušta spasenje i pokušava zapriječiti Božje milosrđe.

Zatim se kaže da krsna krepost ne ovisi o zaslugama krstitelja nego od Presvetoga Trojstva, čijim se zazivanjem podjeljuje, zaslugom i krepošću Kristove muke; k tome, krštenje je spasonosno ako ga podijeli bilo tko, bilo heretik, bilo šizmatik ako je podijeljeno na način i s nakanom Crkve te njegova spasenjska moć za krštenoga ne proizlazi, kako vjeruju krstjani, iz zasluga njegova krstitelja.

Katoličkom istinom da grijesi krstitelja ni na koji način ne opterećuju krštenoga odbacuje se manihejska zabluda prema kojoj duše krštenika, pa taman već bile i u nebu, onoliko puta padaju u pakao koliko puta je sagriješio njihov krstitelj.

U sljedećoj točki ispovijeda se katolička vjera da se sakrament krštenja ne može ponoviti a oni koji poslije krštenja sagriješe oprost grijeha dobivaju ne po ponovnom krštenju nego po sakramentu pokore što je u suprotnosti s manihejskom vjerom da krštenika treba onoliko puta ponovno krstiti koliko puta je sagriješio njegov krstitelj.

Istinom da se sakrament krizme podjeljuje onima koji su kršteni, kako bi se osnažila i povećala milost, odbacuje se manihejsko osuđivanje sakramenta potvrde.

U trideset šestoj točki podsjeća se na katolički nauk da u Crkvi treba častiti sakrament euharistije u kojemu su, pod prilikama kruha i vina, stvarno prisutni Kristovo tijelo i krv jer su manihejci naučavali da Kristovo tijelo ne može postati kruh a, ako bi i moglo, ne bismo ga smjeli blagovati.

Sakrament ispovijedi, koji se sastoji od ispovijedanja grijeha, kajanja i zadovoljštine, potreban je svim vjernicima koji su sagriješili poslije krštenja. To je nauk koji je u suprotnosti s krstjanskim osuđivanjem ispovijedi i vjerovanjem da se grijesi otpuštaju po njihovim ljudim ponovnim krštenjima.

Nauk da sakrament bolesničkoga pomazanja treba častiti i podjeljivati nemoćnim vjernicima, koji su u opasnosti, odbacivali su krivovjerci i osuđivali ovaj sakrament.

Sljedeća točka ispovijeda vjeru u sakrament svetoga reda u sedam stupnjeva nasuprot hereticima koji su osuđivali ovaj sakrament.

Četrdeseta točka podsjeća da je sakrament ženidbe u Crkvi častan te da se bračni čin obavlja bez grijeha čime se odbacuje zabluda da je tjelesni brak preljub.

Protiv katoličke vjerske istine da nisu svi grijesi smrtni, već da su neki smrtni a drugi laki, stajala je hereza da je svaki grijeh smrtan.

A pravo Crkve da izopćiva tvrdokorne i nepopravljive nijekali su krivovjerci koji su, nijećući Crkvi svaki autoritet, smatrali da se nikoga ne smije izopćiti.

Katolička Crkva naučava da se ne može odbacivati blagovanje mesa u prikladno vrijeme kao ni korištenje bilo koje druge hrane a krivovjerci su pak tvrdili da se nitko, tko jede meso, mlijeko i mliječne proizvode, ne može spasiti osim krštenjem takvih.

Protiv vjere da čovjek uskrsava s tijelom koje sada ima, heretici su nekada uskrsnuće te tvrdili da ovo tijelo, koje umire, nikada neće uskrsnuti već neko drugo, duhovno.

Katolici vjeruju da u drugom životu postoji čistilište u kojemu se čiste grešnici koji ovdje nisu izvršili potpunu zadovoljštinu a manihejci niječu postojanje čistilišta i naučavaju da ne postoji srednji put između raja i pakla.

U četrdeset šestoj točki, protiv hereze koja je osuđivala molitve za pokojne, izražava se vjera da molitve za pokojne, koje u Crkvi obavljaju živi, koriste pokojnima koji su u čistilištu.

Katolička vjera dopušta čovjeku da ubija nerazumne životinje dok su manihejci naučavali da je grijeh ubijati životinje ili ptice, ili razbijati jaja.

Katolička Crkva naučava da je državnoj vlasti dopušteno pogubiti zloga nasuprot nauku krstjana koji su osuđivali prolijevanje krvi po svjetovnoj vlasti.

Pretposljednja točka podsjeća da je u mnogim slučajevima dopušteno zaklinjati se i tražiti zakletvu. To protiv stanovišta manihejaca koji su osuđivali svaku zakletvu.

U pedesetoj točki, nasuprot manihejskom odbacivanju i osuđivanju milostinje i djela milosrđa, ispovjedena je vjera Crkve da je dijeljenje milostinje i vršenje djela milosrđa Bogu ugodno djelo i zaslužno za vječni život.

3.7.3. Obraćanje i zakletva trojice krstjana

Poslije popisa rečenih zabluda, kojih se obraćenici odriču, i katoličkih istina nasuprot njima, koje trojica prihvaćaju, u Torquemadinu *Symbolumu* slijedi zaključak od nekoliko redaka te potom zakletva koju su položila trojica obraćenika. Ta zakletva u hrvatskom prijevodu glasi:

Mi, Juraj Kučinić, Stojsav Tvrtković i Radovan Vječinić, iz Bosanskoga Kraljevstva, upoznavši zahvaljujući božanskom prosvjetljenju manihejske zablude, kojima smo bili od našega djetinjstva kao prekriveni, kao pogubni i vrlo opaki protivnici katoličke vjere; samo zrelo promislivši, potaknuti željama za spasenjem naših duša, spremne i slobodne volje prihvaćamo i čvrsto vjerujemo sve što Rimska crkva, majka i učiteljica svih vjernika, vjeruje i drži te uči i zapovijeda da treba vjerovati; ponajviše onih pedeset istina, protiv pedeset manihejskih zabluda, sabranih iz nauka spomenute Rimske crkve, nama pre-

dočenih i po tumaču časnom mužu gosp. Luki Tolentinskom vjerno protumačenih i izloženih, koje držimo istinitima i katoličkima, kojima protivne dogme, za koje smo mi kao manihejci osumnjičeni, anatematiziramo smatrajući da su krive i krivovjerne te držimo da njihovi učitelji i sljedbenici zaslužuju vječnu anatemu.

Ako bi tko vjerovao da se nismo istinski nego prijetvorno vratili vjeri i jedinstvu Rimske crkve ili da smo samo prividno odbacili spomenute zablude, jamčimo i pod anatemonom obećavamo i svečano zavjetujemo tebi, Vrhovnom svećeniku i svetom ocu Piju II. za kojega čvrsto vjerujemo i držimo da je istinski namjesnik Isusa Krista i nasljednik blaženoga Petra i tvojim nasljednicima da nećemo nikad nikakvim uvjeravanjima ili na bilo koji drugi način odstupiti od nauka spomenute Rimske crkve, biti protiv njega ili činiti nešto protiv toga nauka. Jednako tako nećemo ni druge na bilo koji način nagovarati na protivljenje ili odbacivanje; dapače, jednako vjerno obećavamo da ćemo sve koje poznamo kao zaslijepljene manihejskim zabludama, osobito Bošnjake, koliko budemo mogli prikladno pozivati i poticati na povratak (obraćenje), ako nam bude dana milost odozgo.

Zaklinjući se, dakle, svemogućim Bogom, Ocem i Sinom i Duhom Svetim, jedinim pravim Bogom i Stvoriteljem svih vidljivih i nevidljivih stvorenja i ovim svetim četverim Evandeljima koja dotičemo svojim rukama obećavamo kako smo prije rekli da ćemo uvijek čvrsto ostati u nauku i jedinstvu Rimske crkve u koju smo se sada, pod vodstvom Kristovim vratili. Ako bi se nešto pojavilo što bi nas od ovog nauma svetog nauka i jedinstva Katoličke crkve odvratilo, osjećajući ili propovijedajući suprotno, navelo na neku ispriku ili razlog, upadajući u kažnjivo djelo krivokletstva i anateme, naći ćemo se podložni ne samo vječnoj kazni nego i kaznama kojima se običavaju kazniti krivokletnici koji ponovno upadnu u krivovjerje.

Ovu povelju naše ispovijesti i obećanja napisanu našim rukama tebi, Vrhovnom svećeniku gospodinu našem Piju II., u prisutnosti svih tvojih prečasnih i velečasnih otaca, predajemo na trajan spomen, ponizno moleći da nas, svoje ovčice, zalutale s puta istine više zbog naivnosti nego zbog zlobe, primiš očinskim osjećajem i zapovjediš da se s nama milosrdno postupa. Amen.

Učinjeno u Rimu, u crkvi sv. Petra, 14. dana mjeseca svibnja, godine Gospodnje 1461.⁶⁷

⁶⁷ Franjo ŠANJEK, *Bosansko-humski krstijani u povijesnim vrelima*, str. 115 i 117. - Latinski tekst pretiskan je usporedno s hrvatskim prijevodom u istoj knjizi na str. 114 i 116 a cjelovit tekst ispovijesti vjere, zajedno s ovom zakletvom na izvornom latinskom jeziku objavili su i Dragutin KAMBER, "Kardinal Torquemada i tri bosanska bogomila (1461)", str. 38-93 (zakletva na str. 92-93) te Juan de TORQUEMADA, *Symbolum pro informatione manichaeorum*, str. 37-132 (zakletva na str. 131-132).

Prema svemu sudeći, dvojica od ovih obraćenika ustrajali su u katoličkoj vjeri dok je treći, vraćajući se kući, utekao hercegu Stjepanu. No, zanimljivo je da se i papa Pio II. u svojim *Komentarima* sjetio ove trojice gdje je o njima zapisao:

Trojicu heretičkih prvaka, koji su imali utjecaj na kraljevskom dvoru, ninski biskup svezane je doveo papi; njih je Pio rasporedio po samostanima i pobrinuo se da budu poučeni u kršćanskoj dogmi. Pozivajući ih češće k sebi, Ivan, kardinal Svetog Siksta, poučio ih je i napokon uvjerio da, odrekavši se zabluda, prihvate dokumente Rimske crkve, koja niti se vara niti može biti prevarena, te ih izmirene s Crkvom poslao (bosanskom) kralju. Dvojica su ostala u vjeri, međutim, treći je, *vrativši se poput psa na svoju bljuvotinu* (Izr 26,11; 2 Pt 2,22), za vrijeme putovanja pobjegao i vratio se Stjepanu (Vukčiću Kosači).⁶⁸

3.7.4. Vrijednost Torquemadina *Symboluma*

Ova abjuracija nije bila, to je očito, sa strane trojice krstjana učinjena “spremne i slobodne volje” iako se tako veli u tekstu zakletve. Zapravo, kako kaže Dragutin Kniewald: “Mi bismo željeli, budi usput rečeno, da je bilo drugačije, nego je uistinu bilo.”⁶⁹ No, usprkos tomu, tekst Torquemadina *Symboluma* vrlo je dragocjen, posebice stoga što njegov popis od pedeset krstjanskih zabluda nije nastao na osnovu iznudenoga priznanja trojice krstjana u Rimu, tj. nije nastao u običnom inkvizicijskom postupku niti je posljedica priznanja nakon primjene neke torture, već je tih “quingenta errorum” sastavljeno “quorumdam religiosorum prefati regni Bosne relativibus”. Tj., taj popis pedeset zabluda nije iznuden bilo kojom vrstom istrage nego potječe od redovnika iz Bosanskoga Kraljevstva, kao neke vrste terenskih inkvizitora, koji su ih, kao dobri poznavatelji ovoga krivovjerja, upoznali među krstjanima i o tome izvješćuju Rim. Tako ovaj dokument, u mjeri u kojoj se kao na svoj izvor poziva na redovnike iz Bosanskoga Kraljevstva, ima vrijednost jednaku onoj koju imaju drugi dokumenti nastali u ono vrijeme u samom Bosanskom Kraljevstvu.⁷⁰

⁶⁸ Latinski izvornik u: Adriano van HECK (ed.), *Pii II Commentarii rerum memorabilium*, I., str. 316-317; Franjo ŠANJEK, *Bosansko-humski krstjani u povijesnim vreli-*
ma, str. 147, usporedno s latinskim izvornikom na str. 146-147.

⁶⁹ Dragutin KNIEWALD, *Vjerodostojnost latinskih izvora*, str. 67.

⁷⁰ Usp. *isto*.

3.8. Smrt kralja Stjepana Tomaša i njegove žene Katarine

Kralj Stjepan Tomaš iznenada je umro u ljetu 1461. god. a njegov sin Stjepan Tomašević je odmah preuzeo vlast u kraljevstvu. Ustvari, prema pisanju kasnijega ljetopisca Ivana Tomašića,⁷¹ i nekih drugih,⁷² njega je sa stricem mu Radivojem te godine otac bio poslao na izvor Une da njih dvojica zaštite neku kraljevu rodicu Margitu od uznemiravanja iz Hrvatske. No, oni taj posao nisu uradili kako treba pa ih je kralj Tomaš žestoko ukorio i sam otišao da uredi to pitanje. Ljuti zbog toga, Stjepan Tomašević i njegov stric Radivoj su 10. srpnja te godine pred gradom Orihovicom na izvoru rijeke Une umorili svoga oca, odnosno brata Tomaša.

Drugi, međutim, smatraju da je kralj Tomaš umro u kolovozu 1461. god.⁷³ Treći da je, teško bolestan, umro prirodnom smrću, ali između 8. i 25. srpnja 1461.,⁷⁴ dok četvrti da je poginuo u borbi s hrvatskim banom Špirančićem pod gradom Orihovicom 10. srpnja 1461.⁷⁵

Malo kasnije, budući da mu je majka Vojača već bila umrla, novi vladar je Katarinu, Tomaševu ženu, proglasio svojom majkom čime je prilično udobrovoljio njezina oca hercega Stjepana koji je sa svojim pokojnim zetom, Katarininim mužem, bio u vrlo lošim odnosima. A kako je mladi Tomašević po rođenju bio prijestolonasljednik, nitko mu nije osporavao pravo na prijestolje.

Stjepan Tomašević je ubrzo poslao izaslanstvo papi Piju II. sa zamolbom da mu dodijeli kraljevsku krunu što je u *Komentarima* pape Pija II. zabilježeno ovako:

⁷¹ Usp. Ivan TOMAŠIĆ, *Chronicon breve regno Croatiae*, (izd. I. Kukuljević), Arhiv za jugoslavensku povijest - IX., Zagreb 1859., str. 3-34.

⁷² Usp. Marko PEROJEVIĆ, "Stjepan Tomaš Ostojić", str. 553-554; Dominik MANDIĆ, *Državna i vjerska pripadnost sredovječne Bosne i Hercegovine*, str. 322-323; Slavko A. KOVAČIĆ, "Pad Bosne i Hercegovine pod Turke u spisima bosanskohercegovačkih franjevacu", u: *Povijesno-teološki simpozij u povodu 500. obljetnice smrti bosanske kraljice Katarine održan 24. i 25. listopada 1978. u Sarajevu*, Franjevačka teologija - Kršćanska sadašnjost, Sarajevo 1979., str. 60-85.

⁷³ Usp. npr. Krunoslav DRAGANOVIĆ, *Katarina Kosača bosanska kraljica*, str. 34.

⁷⁴ Usp. Dominik MANDIĆ, *Državna i vjerska pripadnost sredovječne Bosne i Hercegovine*, str. 322, bilješka 54, gdje se poziva na izvorne dokumente u Dubrovniku, kaže: "Tomaš je bio teško bolestan i tražio liječnika iz Dubrovnika, gdje se na 8. srpnja 1461. zaključilo, da mu se liječnik pošalje, ali već na 25. istoga mjeseca Dubrovčani određuju, da se pošalje poslanstvo novom kralju Stjepanu Tomaševiću."

⁷⁵ Usp. Marko PEROJEVIĆ, "Stjepan Tomaš Ostojić", str. 554; Milko BRKOVIĆ, *Srednjovjekovna Bosna i Hum*, str. 50.

Otprilike u isto vrijeme Stjepan, koji je kratko vrijeme prije toga naslijedio svojega preminulog oca, bosanskog kralja, poslao je papi izaslanstvo, dva starca visoka stasa i plemenita ponašanja, od kojih je jedan održao ovakav govor:

“Kralj Bosne, tvoj sin, preblaženi oče, poslao nas je k tebi i naredio da ti u njegovo ime prenesem ovo: Pouzdano sam saznao da će Mehmed, koji vlada Turcima, sljedećeg ljeta protiv mene pokrenuti pogibeljni rat te već priprema ljudstvo i ratne strojeve. Budući da nisam taj koji bi mogao odoljeti tako snažnom napadu, molio sam Ugre i Mlečane i Jurja Albanca da mi priteku u pomoć. Isto molim i tebe ali ne tražim brda zlata. Želim da moji neprijatelji i moje stanovništvo doznaju da nisam bez tvoje naklonosti, jer ako Bosanci znaju da u ratu neću biti sam, žešće će se boriti, pa se Turci neće usuditi prodrijeti u moje zemlje kojima je pristup vrlo težak, a tvrđave su na mnogim mjestima gotovo neosvojive. Tvoj predšasnik Eugen dao je krunu mome ocu i želio je u Bosni podići neke biskupske crkve. Otac je to odbio da ne navuče mržnju Turaka; bio je, naime, novi kršćanin i još nije bio istjerao manijehce iz kraljevstva. Ja sam pak u djetinjstvu kršten i naučio latinski te sam kršćansku vjeru čvrsto prihvatio (i) ne bojim se onoga čega se otac bojao. Želim da mi pošalješ krunu i svete biskupe, što će biti znak da me nećeš napustiti kada navali težina rata: od tebe okrunjen, podanici- ma ću pružati nadu, neprijateljima strah.”⁷⁶

Već u jesen iste godine, zbog različitih okolnosti koje su savjetovale brz papin odgovor, u Bosnu je stigla papina delegacija i u Jajcu, najvjerojatnije 1. studenoga 1461., svečano okrunila Stjepana Tomaševića za kralja. Bilo je to prvi put da se bosanski kralj kruni s dopuštenjem Svete Stolice i to krunom koju je poslao sam papa.⁷⁷

⁷⁶ Latinski izvornik u: Adriano van HECK (ed.), *Pii II Commentarii rerum memorabilium*, II., str. 683-684. Gore citirani prijevod preuzet je od Franje ŠANJEKA, *Bosansko-humski krstjani u povijesnim vrelima*, str. 147-148, dok se cijeli odlomak na hrvatskom, usporedno s latinskim izvornikom, nalazi na str. 146-149. - Ova zamolba Tomaševićevih poslanika, izgovorena u kraljevo ime, da papa njihovu kralju pošalje “krunu i svete biskupe” čini neuvjerljivom optužbu da je Rimski Kurija, odnosno sam papa Pio II. u svojim *Komentarima*, vlastitu političku nemoć kamuflirala krivotvorenjem bosanske povijesti. Zbog toga: “Višekratni zahtjev *Bosanaca* za vlastitim biskupima i krunom iz Rima u *Komentarima* pretvoren je u ponudu Kurije, koju su Bosanci tobože iz straha pred Turcima odbili” (usp. Srećko M. DŽAJA, *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine*, str. 256.). Naime, kruna iz 1461. god., kako proizlazi upravo iz spomenutih *Komentara*, dolazi u Bosnu baš na zahtjev *Bosanaca* što Pio II. izričito kaže. Ustvari, nije jasno zašto bi Pio II. krivotvorio samo u priči o prvoj kruni koju, uostalom, nije nudio on nego jedan njegov prethodnik. Tj., ako je *ponuda Kurije* argument kamuflaže kojim je prikrivana vlastita nemoć i krivotvorina koju Pio II. želi poturiti pod istinu, zašto i za drugu krunu, koju je on osobno poslao, nije kazao da je došla kao *ponuda Kurije* a ne na zahtjev *Bosanaca*.

⁷⁷ Usp. Marko PEROJEVIĆ, “Stjepan Tomaš Ostojić”, str. 558-559.

Nakon što je Stjepan Tomašević preuzeo vlast, papa Pio II. je 7. studenoga 1461. podijelio privilegij dobivanja oprosta također onima koji pohode crkvu sv. Marije u Jajcu⁷⁸ te, na zamolbu novoga kralja, istoga dana zaštitnikom Bosanskoga Kraljevstva proglasio sv. Grgura Čudotvorca.⁷⁹ Tj. papa Pio II. i poslije Tomaševe smrti nastavlja pokazivati veliko zanimanje za njegovo kraljevstvo.

Međutim, vlast posljednjega kralja Stjepana Tomaševića potrajala je vrlo kratko, svega dvije godine.⁸⁰ Naime, nakon turskog prodora u Bosnu 1463. god. i osvajanja tih krajeva, masakrirani su Stjepan Tomašević i ostalo plemstvo iz Bosne. Papa Pio II., koji je i ranije više puta pokušavao organizirati europske vladare na zajednički vojni otpor protiv Turaka, pozvao je u jesen 1463. god. kršćanske narode na otpor. Njegovu pozivu odazvala se Mletačka Republika, koja se također osjećala ugroženom. Tijekom sljedeće zime izvršene su pripreme te se u proljeće počela okupljati vojska koja je iz Ancone trebala prijeći u Dubrovnik, tu imati glavni stožer, i odatle kretati u napade protiv Turaka u Bosni.⁸¹ Stari papa je u znak podrške ovoj vojsci došao u Anconu s nakanom da i on prijede u Dubrovnik. Međutim, razočaran slabom organizacijom vojske te vrlo lošim vijestima o neslozi na ovim našim stranama, zdravstveno stanje staroga i bolesnoga pape pogoršalo se do te mjere da je 14. kolovoza umro u Anconi. Poslije njegove smrti prikupljena kršćanska vojska razišla se čime se rasplinula i svaka zamisao da se Bosnu oslobodi.⁸²

Tako, nakon stoljetnoga života unutar zapadnoga kulturnoga i vjerskoga kruga, u ovim krajevima započinje proces političke, vjerske i kulturne orijentalizacije.

⁷⁸ Usp. Augustin THEINER, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*, II., str. 460; Eusebius FERMENDŽIN, *Acta Bosnae*, str. 244: "Pius PP. II. concedit indulgentias visitantibus ecclesiam 's. Marie in Jaica bosnen diocesis', in qua referente rege Stephano populi opinantur žs. Luce corpus servari et multis sepenu-mero clarere miraculis'."

⁷⁹ Usp. Augustin THEINER, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*, II., str. 371; Eusebius FERMENDŽIN, *Acta Bosnae*, str. 244: "Pius PP. II. petenti Stephano regi Bosnae, ut. b. Gregorius 'miraculosus' nuncupatus, patronus regni Bosnae declaretur, annuit."

⁸⁰ O padu Bosanskoga Kraljevstva pod Turke i tragediji koja je zadesila te krajeve pisao je i Pio II. u svojim *Komentarima*. Usp. Adriano van HECK (ed.), *Pii II Commentarii rerum memorabilium*, II., str. 713-715. Taj odlomak je, s usporednim hrvatskim prijevodom, objavio Srećko M. DŽAJA, *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine*, str. 259-263.

⁸¹ Usp. Josip LUČIĆ, "Dubrovnik u očekivanju dolaska pape Pija II. (1464)", u: Želimir PULJIĆ (ur.), *Vatikan i Dubrovnik*, Biskupski ordinarijat, Dubrovnik 1994., str. 25-46.

⁸² Usp. Marko PEROJEVIĆ, "Stjepan Tomaš Ostojić", str. 584.

Kraljica Katarina je sa svojim pokojnim mužem Stjepanom Tomašom imala dvoje djece: sina Sigismunda koji je, u trenutku pada Bosne pod Turke, mogao imati između 12 i 14 godina i kćer Katarinu, djevojčicu od 10 godina. Kraljica Katarina je iz Kozograda kod Fojnice, gdje je živjela, pobjegla u Konjic. Odatle je pješke stigla do Stona gdje ju je preuzela jedna dubrovačka lada kojom je doplovila u Grad. U tim previranjima Turci su zarobili i odveli u ropstvo i njezina sina Sigismunda i kćer Katarinu koji u času zarobljavanja najvjerojatnije nisu bili s materom. U listopadu 1463. godine kraljica Katarina je sigurno još bila u Dubrovniku ali, nezadovoljna svojim položajem, otplovila je do Ancone te se uputila u Rim, u koji je došla najvjerojatnije još dok je bio živ papa Pio II.⁸³ Njegov nasljednik papa Pavao II. brinuo se o kraljici Katarini dajući joj mjesečnu potporu od 100 forinti a od 1467. godine i doplatu od 240 forinti godišnje. Sljedeći papa Siksto IV. isto tako je pomagao kraljici s mjesečnih 100 forinti u zlatu određivši da tako bude pomagana sve do njezine smrti. U Rimu je Katarina, uzaludno nastojeći spasiti barem svoju djecu, živjela sve do svoje smrti 25. listopada 1478.

Zaključak

Tijekom svoga kratkoga pontifikata papa Pio II. (1458.-1464.) je bio u vrlo čestim kontaktima s pretposljednjim bosanskim kraljem Stjepanom Tomašom (1443.-1461.). Tako je na području Tomaševa kraljevstva zatekao hvarškoga biskupa Tomu Tomasinija u službi legata svojih prethodnika i produljio mu mandat. A budući da je još kao kardinal bio vrlo zabrinut zbog stvarne turske opasnosti i sve češćih njihovih prodiranja prema srednjem Balkanu, Pio II. je kao papa pokušao, iako bezuspješno, organizirati zapadne kršćanske zemlje na zajednički otpor. Prije negoli je Bosansko Kraljevstvo palo pod otomansku vlast, sazvao je 1459. god. u Mantovi sabor europskih vladara zbog pokretanja križarske vojne. Pokušao je to i nakon pada Bosne, 1464. god. Tada je izgledalo da će biti veće sreće pa je čak osobno namjeravao prijeći u Dubrovnik kako bi mogao sudjelovati u oslobađanju Bosne, no opet se morao gorko razočarati i od vojnoga pohoda nije bilo ništa. S druge strane, papa Pio II. bio je jedan od najuglednijih humanista te vrlo ugledan pisac pa je ostavio,

⁸³ Usp. Krunoslav DRAGANOVIĆ, *Katarina Kosača bosanska kraljica*, str. 38; Bazilije PANDŽIĆ, "Katarina Vukčić Kosača (1424-1478)", u: *Povijesno teološki simpozij u povodu 500. obljetnice smrti bosanske kraljice Katarine održan 24. i 25. listopada 1978. u Sarajevu*, Franjevačka teologija - Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1979., str. 19.

osim literarnih djela, i dragocjena svjedočanstva o ljudima i događajima svoga vremena; također o onima koji su bili povezani s Bosanskim Kraljevstvom.

Poslije turskoga osvajanja Smedereva 1459. god. kralj Tomaš je na mnogo strana bio optuživan kao krivac za pad toga grada. Dapače, i sam papa je posumnjao u njegovo poštenje i njegovo pravovjerje. Stoga se kralj morao opravdavati pa je papi slao svoja izaslanstva radi razjašnjenja. Budući da mu glede Smedereva očito nisu mnogo vjerovali, nastojao je barem dokazati svoje pravovjerje pa je u drugoj polovici 1459. god. naredio da se svi krivovjerci u njegovu kraljevstvu moraju ili obratiti na katoličku vjeru ili iseliti. Tako su trojica uglednih krstjana dospjeli čak do Rima gdje su se 1461. god. pred samim papom, nakon što su bili poučeni u istinama katoličke vjere, odrekli zabluda i prihvatili katoličanstvo. Povezano s tim događajem ostao nam je dragocjeni *Symbolum pro informatione manichaeorum*, koji je za tu zgodu sastavio kardinal Juan de Torquemada, a prema kojemu su spomenuta trojica ispovjedila katoličku vjeru. Budući da on sadrži popis od pedeset zabluda bosanskih krivovjercaca koje su sastavljene ponajviše na osnovu informacija dobivenih iz Bosne, vjerojatno od dominikanaca, nezaobilazan je izvor za proučavanje zagonetne srednjovjekovne Crkve bosanskih krstjana.

Bosansko Kraljevstvo bilo je i ostalo vjerski razjedinjeno i vrlo složeno usprkos Tomaševim pokušajima da, doduše nasilno, riješi to pitanje. K tome, lokalni velikaši bili su u velikim međusobnim svadama što ponajviše vrijedi za kralja Tomaša i hercega Stjepana, zeta i punca, koji su nekoliko puta čak ratovali jedan protiv drugoga. Uz te probleme, koji su iznutra izjedali Bosansko Kraljevstvo, kršćanske europske zemlje, međusobno također zavađene, i svaka sa svojim sebičnim interesima, s Turcima su se pojedinačno češće dogovarale negoli pripravljale na otpor. Jedino je Pio II. činio ono što je mogao no Europa ga nije slušala. Čak je 1461. god. novom kralju Stjepanu Tomaševiću poslao krunu i drugo kraljevsko znakovlje. Međutim, usprkos tome priznanju, koje je Bosansko Kraljevstvo uvrstilo u popis suverenih država, drugi vladari nisu slijedili Pija II. pa je malo Bosansko Kraljevstvo praktično ostalo osamljeno pred naletom snažne otomanske vojske koja ga je, dvije godine poslije Tomaševe smrti, doslovce pregazila.

THE POPE PIO II (1458-1464) AND THE KING TOMAŠ (1443-1461)

Summary

At the beginning of this article, in order to follow easier the events, two protagonists from the title are shortly presented: the pope Pio II (1458-1464) and the king Stjepan Tomaš (1443-1461) and circumstances under which they have lived and worked. This is condition which makes it possible, in the third part of this article, to focus on their relationships that were conditioned and marked with different events and accidents: fall of Smederevo under Turks in 1459. and political and religious doubts on account of king Tomaš, congress of European rulers in Mantova, confessionally complicated state, persecution of krstjans in Bosnian kingdom in 1459., family problems of king Tomaš, very bad relationships between king Tomaš and herceg Stjepan, attempt to establish new dioceses in the kingdom, bishop Tomasini of Hvar, franciscans, dominicans, the question of bosnian king's crown, three converted krstjans in Rome, vassal relation of Tomaš toward Hungary and later toward Turkey, influence of Venice and Dubrovnik, internal disagreement among noblemen and absence of help from christian countries, and at the end, sudden death of king Tomaš and arrival of queen Katarina in Rome, probably while the pope Pio II was still alive.

During his short pontificate the pope Pio II. was in frequent contacts with the last but one Bosnian king Stjepan Tomaš. On the territory of Tomaš' kingdom he found, as a legate of the previous popes, Toma Tomasini, bishop of Hvar, to whom he extended the mandate. Even as a cardinal, he was very worried because of real Turkish danger and their frequent attacks toward central Balkan; as a pope, Pio II. tried, although unsuccessfully, to organize West Christian countries for common defense. Even before the Bosnian kingdom fell under the Ottoman authorities, the pope summoned a congress of European rulers, in Mantova 1459., in order to organize crusades, but they could not reach an agreement. He tried it again in 1464. after Bosnia had already fallen. At that time it look that he was going to succeed and he intended to come personally to Dubrovnik to participate in deliberation of Bosnia, and again he was deeply disappointed and military action was total failure. On his way to Dubrovnik he suddenly died in Ancona. On the other hand, the pope Pio II was one of the very well known humanists and distinguished writer who left, besides the literature writings, valuable testimonies about people and events of that time, including those who were in connection with Bosnian kingdom.

When the Turks occupied Smederevo in 1459. the king Tomaš was accused from many sides as the one who was responsible for it. Even more, the pope himself doubted in his personal dignity and orthodoxy of his faith. For this reason he was sending the delegations to the pope trying to clear his name and justify himself of false accusations. Because many did not believe him in regard

to the fall of Smederevo, Tomaš tried to prove at least orthodoxy of his faith, and ordered in the second part of 1459. that all heretics in his kingdom must either convert to catholic faith or leave out his kingdom. Three distinguished Bosnian krstjans even ended up in Rome in 1461., where they, before the pope himself, renounced heresy and accepted catholic faith after being taught in doctrine of catholic faith. In connection with this event, we have the valuable document, *Symbolum pro informatione manichaeorum*, made by cardinal Juan de Torquemada, according to the document the three men professed catholic faith. Since this *Symbolum* contains fifty heresies of Bosnian krstjans, it is made mostly based on the information received from Bosnia, probably by the Dominicans, it is indispensable source for further study of the puzzled doctrine of medieval Church of Bosnian krstjans.

Bosnian kingdom was and remained confessional very divided and complex, regardless of Tomaš' endeavors to solve that issue, even with force. Moreover, local noblemen were in huge quarrels among themselves, this is particularly the case with king Tomaš and herceg Stjepan, father and son in law, who even waged wars on each other several times. Along with these problems that were tearing to pieces Bosnian kingdom from inside, European christian countries, also in quarrels among themselves and with their own selfish interests, more often were making agreements with the Turks than preparing defense. Only the pope, Pio II. was doing what he was able to do, but Europe did not follow him. In 1461. he sent the crown and other royal signs to the new king Stjepan Tomašević. However, in spite of this recognition that Bosnian kingdom put on the list of sovereign states, other rulers did not follow the example of Pio II. and small Bosnian kingdom was left alone in front of mighty Ottoman army. Two years after Tomaš' death, Bosnian kingdom was literally run down, destroyed by Ottoman army. King Tomaš did not see that because he died in 1461. but his wife Katarina, after this tragedy, moved to Rome, probably at the beginning of 1464. while Pio II. was still alive.

(Translated by Ivica Mršo)